

מאמר מערכת

אליכם אישים אקרא

בשונה ממאמרי מערכת קודמים, בהם עסקנו ברעיונות בענייני זרעים ובשבחה של ארץ ישראל, במאמר זה ברצוננו לפנות אל הרבנים ותלמידי חכמים מנויי החוברת די בכל אתר ואתר, לעודדם לקבוע שיעורים ולדרוש ברבים במצוות התלוות בארץ, כי זוהי ובתינו, ואין אנו בני חורין להבטל ממנה.

והגם שהלכות אלו הלכות קבועות הם, והיה ראוי שישאל השואל מה נשתנה? ומה חידוש יש כאן, הרי הלכה פשוטה היא לפניו. מכל מקום דברי תורה צריכין חיזוק! ובפרט מצוות אלו שאינן נוהגות בחו"ל, ועינינו הרואות שעדיין מצוות אלו צריכים דרישה והתעוררות. [ורגיל הראש"ל הגרש"מ עמאר שליט"א, לספר על יהודי פשוט אחד שאמרו לו שיש להפריש תרומות ומעשרות לכהן וללוי ולעני וכו'. ואמר, אנו לא נוהגים בזה, אבא שלי היה רב גדול בחו"ל ולא נהג בזה, ואתם לא יותר מבינים ממנו].

ואלקמה נא בזה כמה גרגירים מגודל חיוב קום מצוות התלויות בארץ:

גרסינן בפ"ק דסוטה (יד, א): "דרש ר' שמלאי, מפני מה נתאוה משה רבינו ליכנס לארץ ישראל? וכי לאכול מפריה הוא צריך או לשבוע מטובה הוא צריך? אלא כך אמר משה, הרבה מצות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בארץ ישראל, אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי. אמר לו הקב"ה כלום אתה מבקש אלא לקבל שכר, מעלה אני עליך כאילו עשיתם, שנאמר לכן אחלק לו ברבים ואת עצומים יחלק שלל".

ובירושלמי מעשרות פ"ג ה"א: "רבי עקיבה היה לוקח שלשה מינין בפרוטה בשביל לעשר מכל מין ומין".

וכה דיבר רבינו בעל ספר החרדים בסוף פרק נ"ו: "וכל הבאים לדור בארץ ישראל, חייבין להזהר מאד מאד בשמיטה ובכל המצות

התלויות בארץ ישראל, כשם שהיו זהירין לקיימן האמוראים הדרים בה, כדאיתא בירושלמי. כדי שלא תהא מצות הדירה בארץ ישראל באה בעבירה, של כיטול המצות התלויות בה, ונמצא הפסדן יותר על שכן".

והחיי אדם בהקדמתו לשערי צדק, מובא בדרך אמונה בהקדמה, כותב: "אם יכנס האדם לחצר המלך ולא ידע מנהגו, ודאי שמתחייב בנפשו, כל שכן הרוצה לדור בארץ הקדש ולא בקי בדינים הנוהגים שמה דמו בראשו, ועליו נאמר מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי".

דבר בעיתו מה טוב, גמרנו אומר בס"ד לעורר בבתי כנסיות ובתי מדרשות בארצנו הקדושה, ששבת ט"ו בשבט בכל שנה ושנה יקדישו ללמוד דיני תרומות ומעשרות. ומלבד מה שרבני ושליחי המכון ישתדלו להגיע לכל אתר ואתר ולעורר הדבר, נבקש בזה מכל רב באתריה, וכל מגיד שיעור בבית מדרשו, להקדיש השבת הזו לדיני תרומות ומעשרות. ולעורר הציבור על קיום המצות האלו בפועל, להודיעם הדרך ילכו בה והמעשה אשר יעשון. ולהזכיר מחובת נתינת מעשר ראשון בפועל ללוי גם בזמן הזה, אף בספק טבל [כל הלוקח פירות וירקות מן השוק]. המעוניין בתמצית הלכות, וכל הדרוש, נא לפנות למכון.

גליון 62 עוסק:

- א. ערלה בפרי הפטאיייה. הגדל באוויר אם חייב בערלה. מו"ר הראש"ל הגרש"מ עמאר שליט"א.
- ב. בכשרות הדג "קינג קליפ". הרה"ג רש"ז רווח שליט"א.
- ג. כלאיים בגפן וכרם שזרעו תחתיו רחוק מעיקרו. העורך.
- ד. סיכום והערות בהלכות חלה. המשך. הרה"ג אליהו ראש שליט"א.
- ה. ביצורף סובין ומורסן לחלה. הרב יוסף צברי שליט"א.

**ביקרא דאורייתא
המערכת**

אָבֵן אֵל אֵלֵינוּ אֵלֵינוּ
 אֵלֵינוּ אֵלֵינוּ אֵלֵינוּ אֵלֵינוּ

ערלה בפרי הפיטאייה. הגדל באויר אם חייב בערלה

בעהית"ש, ערש"ק "כי תבוא אל הארץ" י"ט אלול התשס"ה

לכבוד היקר ונעלה, מיחידי סגולה
 איש חי ורב פעלים, פריו קדש הלולים
 הרה"ג יהודה הלוי עמיחי שליט"א
 מראשי וממסדי מכון התורה והארץ.
 שלום רב, וישע יקרב.

בביקורי בגוש קטיף הייתי במכון שלכם עם כל הת"ח העוסקים בזרעים, והעלתם שאלה על הפרי החדש שהגיע ארצה מקרוב, מדרום אמריקה, והוא פרי "הפיטאייה", ממשפחת הקקטוסים, ויש לו תכונה שמטבע בריאתו אינו גדל בקרקע כשאר הצמחים, אלא על גזעי עצים, ולאחרונה נמצא צמח פיטייה על גזע עץ תמר, במעגן מיכאל, בדומה למה שקורה באזור הבר ממנו הובא, כך כתב פרופסור יוסף מזרחי מאוניברסיטת בן גוריון בבאר שבע במכתבו אליכם, עוד הוסיף שם, שמאז התשד"מ (ד"ת מש"ה) הם מתרבתים צמחים אלו ורוב הידע בעולם אודותם פותח במעבדה שלהם. במקומם הם גדלים פרא בדרך כלל על גבי עצים וכל על כל גוף מוצק שהם פוגשים, כי הגבעולים שלהם משתרשים גם באויר, ונאחזים בשרשיהם בעצים, או בכל גוף מוצק אפי' מתכתי ואפשר לגדלם בקרקע ואכן כך הם גדלים בארץ, ובית השרשים שלהם קטן ומצומצם יחסית אפילו ביחס לצמחים חד שנתיים דוגמת העגבניה.

והואיל ועתה הופך פרי זה להיות מסחרי, שאלו אם יש בזה דין ערלה כמו כל פרי האילן, או שנחשוב את זה כפרי האדמה וכיו"ב, וכן שואלים לענין ברכתו של הפרי הזה, אם מברכים עליו "בורא פרי האדמה" או "פרי העץ".

וכב' הרב עמיחי נר"ו כותב, שגם כשהפרי נדבק לעץ, או עמודי הדליה או מתכת, מ"מ אינם יונקים מן העץ, אלא יונקים מן האויר והערפל המצויים

באותם מקומות שבהם נוזלים רבים, ומזה יונקים וגדלים. והשאלה אם שייך ערלה בגידולי אויר, בתורה כתוב, "וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו". והשאלה אם חיוב ערלה הוא רק בנטוע בקרקע, או גם נטיעה במים או באויר, יש בהם איסור ערלה.

והזכיר את הירושלמי הידוע (במס' ערלה פ"א ה"ב) שבערלה שלא כתוב שדה, חייבים גם על גידולי בית מקורה, שלא כתרומה ומעשר, שנאמר בהם היוצא השדה שנה שנה, ללמד שגידולי בית פטורים מתרו"מ, דלא נקרא שמו שדה, ומאידך בעינן נטוע, דבתוספתא (ערלה פ"א) אמרו, ונטעתם פרט לעולה מעצמו, וע"כ השאלה היא אם נטיעה באויר שמה נטיעה.

עו"כ דבכלאים מצאנו דבגידולי מים פטורים מכלאים, דבתוספתא (ערלה פ"א ה"ט) המצמיח ע"ג ביצים ועל גבי חולות חייב, על גבי סלע וע"ג אמת המים פטור. וכתב לחלק דשאני כלאים דכתיב "שדך לא תזרע כלאים", ואמת המים לא מיקרי שדה, אבל בערלה דכתיב "ארץ", אפשר שחייבים גם בגידולי מים, שגם זה בכלל ארץ.

ובשביעית כתב הרמב"ם ז"ל (שמיטה ויובל פ"א ה"ו), ושורין את הזרעים בשביעית כדי לזרען במוצאי שביעית, ומדלא קבע הרמב"ם ז"ל זמן לשריית זרעים, משמע שגם לתקופה ארוכה שרי, ואפילו שיצמיחו שם שרשים, ומוכח דגידולי מים מותרים בשביעית. ואילו בשבת אסר, דכתב הלכות שבת (פ"ח ה"ג) השורה חטים ושעורים בשבת חייב משום זורע, וע"ש מה שכתב בשם הנחפה בכסף, לחלק בין שבת ובין שביעית, דבשבת האיסור הוא על הגברא שלא יזרע ולא יעשה מלאכה, אבל בשביעית נאמר ושבתה הארץ, שעבודת קרקע אסרה תורה. ובגידולי מים אין הזריעה בקרקע. ובאמת להנחפה בכסף אם יערב עפר במים אסור. וע"ע מ"ש בשם הגר"ז גרוסברג ז"ל, שבכרם ציון (שביעית סימן כ"ח, משנת חנוך סימן ס').

וסיים בה בזוה"ל: לכאורה לפי מהלך זה, נראה שגם לענין ערלה כל שאין כאן נטיעה באדמה אין חיוב ערלה, ונטיעה במים אינה מחייבת בערלה, עכ"ל.

ואין הכרח לדבריו כלל, דאדרבה יש מקום לומר שערלה דומה לשבת, דגם כאן תלה הכתוב בגברא, דכתיב "כי תבואו אל הארץ ונטעתם" וגו' "וערלתם ערלתו". ומאחר ותלה הכתוב דין הערלה בנטיעה שאנו נוטעים, ולא תלה בישוב הארץ, וכ"נ מהתוספתא הנ"ל, שמיעטו את העולה מאליו, שאין דיני ערלה נוהגים אלא במה שנוטעים, ולא במה שגדל מאליו, וכפי שכתב כב' שם, ועיין

לקמן בסוף התשובה מה שאכתוב בזה בס"ד. וזו הוכחה ברורה שאין הדבר תלוי בארץ כשביעית, ששם המצוה שהארץ תשבות, וע"כ כל שהצמיחה היא לא בארץ כגון גידולי מים, אין שביעית נוהגת בהם, אבל בשבת דתלוי באיש הזורע, גם במים חשיב זורע, ה"נ תלוי בנוטע וגם במים אפשר שדינו כנטוע, וכמ"ש הקהלות יעקב בגיטין (סימן ו'). ואפשר שכל שמניחים אותו במקום שראוי ויכול לצמות, והוא צומח, חלים עליו כל דיני ערלה. ומה שכתוב "כי תבואו אל הארץ", אין הכוונה שיהיה נטוע בארץ, אלא שהגידולים יהיו בא"י, דעלה קאי. ואי משום דדרך הנטיעה היא באדמה, הרי גם זריעה דרכה באדמה, ועל"ז אמרו דשריין במים וצמחו חייב, ה"נ אם גודלים במים חייבים בערלה. ועוד דכאן בא"י נטעו אותם באדמה, ובודאי שחייבים בערלה.

עו"כ שם דיש אחרונים האוסרים זריעה במים בשביעית, דכמו שאסרו בעציץ שאינו נקוב אטו עציץ נקוב כן גזרו בזריעה במים אטו זריעה באדמה, ובילקוט יוסף שביעית (עמוד רמ"ג), דן אם יכולים לגזור מדעתינו, וכתב דבמים שייך לדון בזה, דכארעא סמיכתא דמיא, אבל גידולי אויר אין כאן אפילו מיחזי כזריעה ושרי לכ"ע.

ואולם הא דפשיטא ליה שגידולי אויר קיל טפי מהמים, הנה לע"ד הוא בהיפך, שגידולי מים בהם התירו בשביעית, הם כשהמים תוך כלי פלסטיק או מתכת, או מבנה של בטון, באופן שהמים מנותקים לגמרי מן האדמה, וכל יניקת השתילים הם מן המים בלבד. אבל בגידולי אויר שאין דבר מפסיק בין השרשים ובין האדמה, הרי הם יונקים מן האדמה, רק ממרחק תביא לחמה, ומושכת יניקתה מרחוק, אבל אין שום מעכב, תדע שגם עציץ שאינו נקוב, שאין לו יניקה מן האדמה כידוע, מ"מ העליתי בכמה תשובות, שאם הנוף שלו יוצא מחוץ לעציץ חשוב כמו עציץ נקוב, וכמו שהוא שתול באדמה, וכמ"ש מרן המל"מ בפ"ב מהלכות ביכורים להדיא. וכן ידועה ההלכה (כך הוכחתי בהוכחות ברורות, בתשובה על גידולי גג ועליה), דכל הדין דעציץ שאינו נקוב לא נאמר אלא לגבי זרעים, אבל אילן הנטוע בעציץ שאינו נקוב, דינו כמו עציץ נקוב, וכמ"ש הרמב"ם ז"ל בהלכות מעשר שני (פ"י ה"ח). ע"ש. מפני שכוח יניקתו של האילן גדולה ויונק גם דרך עציץ שאינו נקוב. וזאת אפילו שכל נופו נמי מכונס תוך גבולות העציץ שאינו נקוב, אבל אם נופו של האילן נוטה לבחוץ, פשיטא דדינו כשתול באדמה דהרי נופו יונק מן האדמה, וזה אפילו בזרעים דינא הכי, וק"ו באילן שכוחו גדול טפי.

וכן מצאנו בגמרא גיטין (כ"ב ע"א) נקבו בארץ ונופו בחו"ל, אביי אמר בתר נקבו אזלינן, ורבא אמר בתר נופו אזלינן, והלכה כרבא כידוע. וכ"פ הרמב"ם ז"ל בהלכות תרומות (פ"א הכ"ה). ומ"ש בגמרא שם, בדאשרוש כו"ע לא פליגי דלא אזלינן בתר נופו, פירש"י ז"ל שם, בדאשרוש, חוץ לנקב בתוך קרקע ארץ ישראל. כו"ע לא פליגי דלא אזלינן תו בתר נופו, הואיל ומחובר ממש בארץ, עכ"ל. הא קמן דאפילו עציץ נקוב שיונק מן הקרקע מן התורה ודינו כמחובר לקרקע ממש, אפ"ה נופו יונק יותר, ואזלינן בתר נופו. ורק בדאשרוש, שיצאו השרשים מתוך הנקב והתחברו בקרקע ממש והשרישו בה, בזה הוא דלא אזלינן תו בתר נופו.

וצמח זה שהוא נתפס על עץ או על גבי מתכת וכדו' אך שרשיו עדיין נתונים באויר, ולפחות חלק מהם משולחים על פני האויר, באין שום דבר מפסיק בינם ובין הקרקע, וכל נופו באויר העולם, בלא הפסקה בינו ובין קרקע עולם, הרי פשיטא שהוא יונק מן הקרקע, אלא שכנראה שכוח יניקתו של צמח זה גדולה למשוך כדי חיותו מן האדמה גם ממרחק, אלא ששאר הצמחים צריכים קיום בתוך האדמה כדי שיהיה להם מים וכו', וזה שואב מימיו וחיותו מן הלחות המרובה המצויה באויר, ובערפילים שבאקלים, של דרום אמריקה, בכמויות גדולות, ודי לו בזה, וע"כ הוא גדל ע"ג עצים בין חיים ובין יבשים, וכן על גבי כל דבר מוצק. אבל ההנחה שהניח כב' הרב הכותב נר"ו וחבריו העי"א, שהוא יונק רק מן האויר ואין לו שום קשר לאדמה, היא הנחה לא מדוייקת, דבודאי יונק מן האדמה ממרחק¹, והוא עדיף בזה מגידולי מים, בהם דנו לגבי שביעית להתיר, ששם הם מנותקים לגמרי מן האדמה, ואין שום קשר של יניקה, בין המים ובין האדמה, שכן המים מונחים בתוך כלים סגורים, או במבנה בטון חתום וסתום, שאין באפשר שיינק מן האדמה. ועוד דקי"ל מעציץ על גבי יתדות, דאסור לעוקרו בשבת, או להביא עציץ ולהניחו שם, דהו"ל כמחוברו בקרקע או תולשו ממנה, וכמ"ש הרמב"ם ז"ל בהלכות שבת (פ"ח ה"ד) וז"ל גבשושית של עפר

¹ לכאורה לפי מ"ש הריטב"א בגיטין ז' ע"ב, גבי עציץ המונח על גבי יתדות דעד י' טפחים כנקוב, דיונק מן הקרקע, אבל טפי מ"י טפחים אינו יונק. גם כאן בפרי זה יש לברר המציאות, אם השרשים באויר סמוכים לקרקע יונק מהקרקע. אלא שאוצר התשובות ערלה בקוני עציצים עמי ש"ה, מובא בשם הדברי יחזקאל והדבר אברהם דדברי הריטב"א הם רק לענין רשות הכרם, אבל לענין יניקה שפיר יונק גם מעל י' טפחים. ע"ש עוד. העורך.

שעלו בה עשבים הגביה מעל הארץ והניחה ע"ג יתדות, חייב משום תולש. היתה ע"ג יתדות והניחה על הארץ חייב משום זורע. והיא משבת (פ"א ע"ב).

והלום ראיתי בספר הליקוטים (שברמב"ם הוצאת הרב שבתאי פרנקל ז"ל), שכתב דהה"מ שכתב דרבינו ז"ל מפרש הך דר"ל צרור שעלו בו עשבים מותר לקנח בו, מירי במונח ע"ג יתדות, ועיין בלח"מ שם. ולפי"ז הא דאמר ר"ל התולש ממנו בשבת חייב חטאת, משמע גם התולש מעציץ נקוב המונח ע"ג יתדות חייב, דמ"ש מצרור שעלו בו עשבים דחייב. ולא חילק בין מונח ע"ג קרקע למונח ע"ג יתדות. וכ"כ בס' בני חיי (סי' שי"ב), וחלק שם על הרד"ע, שכתב בהלכה ג' בעציץ נקוב שחייב שהוא רק במונח ע"ג קרקע ולא במוח ע"ג יתדות. ע"ש שהאריך בדבר. עכ"ל. (וע"ש בד"ה גבשושית שעלו בה עשבים וכו').

ועיין בספר המפתח שם ד"ה גבשושית, שכתבו שהגם דלגבי מעשר ורוזבל חשיב מחובר גם כשמונח ע"ג יתדות, מ"מ חלוק שבת מזה. (שפ"א שבת פא ע"ב). וכו' ע"ש. עו"כ מה שלגבי ערלה חשיב כמחובר, עיין קהלות יעקב (גיטין סי' ו אות ב).

וע"כ צריכים לומר שגם גבשושית הנ"ל היא מחוברת גם בהיותה ע"ג יתדות, והתולש ממנה חייב, וכמ"ש בעציץ נקוב ע"ג יתדות, אלא שממעט ביניקתו ע"י שמגביהו מן הקרקע ומניחו ע"ג יתדות, וע"כ חשיב תולש. וכל בהורידה מעל היתדות והניחה על הקרקע, שקירב יניקתה והרבה אותה, חייב משום זורע, למרות שגם בהיותה עומדת על היתדות הייתה מחוברת והתולש ממנה חייב. וממילא מובן היטב מה שנחשב מחובר לפרוזבול ומעשר, גם בהיותו על גבי יתדות. מינה לענ"ד לנדון דידן, שגם אם הם על גבי עצים או ברזלים חשיבי מחוברים, שהרי גם שם יונקים הם מהקרקע.

מזה נלמד ג"כ דהמרחק לא מעכב בעד היניקה מן האדמה, ועל כן כל מה שדן וכתב הרה"כ שליט"א פעמים רבות, שגידולי אויר הם קלים מגידולי מים, י"ל בהיפך, דזה חשוב כנוטע בקרקע, אלא שברוב הצמחים צריכים דבר מה שהשרשים יינקו מים ודשנים וכדו', וזה עושים גם במים, או בצמר סלעים, שאין לו דין עפר כלל כידוע, וצמח זה אינו צריך לכל זה, שהוא שואב מימיו מהלחות המרובה שבאויר ובערפילים, דיש לו תכונה לספק לעצמו את כל זה ממרחקים באופן עצמאי, בלא שיהיה מושרש בשום דבר, אבל יניקת האדמה לא חסרה לו, ודינו כמחובר בקרקע ממש.

ועל אחת כמה וכמה, השתא הכא בארה"ק, שהמומחים פיתחו אותם שתילים, עד שעושים מהם עסק מסחרי גדול ומפותח, ושותלים אותם באדמה ככל העצים, הרי מעתה אין אומר ואין דברים, שדינם כשאר אילנות מבחינת היניקה מן הקרקע, שהרי הם שתולים בתוכה, ומשם לוקחים את חיותם ואת לחמם ומימם, וכל הצריך להם בין רב ובין מועט, זהו קיומם, וכל צרכם לוקחים ישירות מן האדמה בלא שום אמצעי ובלא שום הפסק כלל ועיקר, ואיך יעלה בדעת לומר דבזה אין להם דין של גידולי קרקע.

וזה ששרשיהם קצרים משאר צמחים, וכמ"ש פרופסור יוסף מזרחי ה"ו, שאם מגדלים אותם בקרקע, בית השרשים שלהם קטן ומצומצם יחסית אפילו לצמחים חד שנתיים, דוגמת העגבניה, וכן ראיתי בתמונה שצירפתם שהשרשים קצרים, אך אין בכך לשנות במאומה ממה שהעליתי, שזה יונק ישירות מן האדמה, ומעולם לא מצאנו ולא ראינו שגודלם או התפשטותם של השרשים קובעת אם הם יונקים מן האדמה או לא, אלא כל שהם באדמה בודאי ופשיטא שיונקים ממנה הן רב והן מעט, כל צמח וכל שתיל לפי צורכו המקיימו.

וא"כ גם אם צריך בערלה שהנטיעה תהיה באדמה ותינק ממנה, הרי נטיעות אלו נוטעים אותם כאן בא"י באדמה כשאר הנטיעות, וחלים עליהם דיני ערלה. [אלא שצריך לברר אם הם מתאימים עם שאר הכללים הקובעים מה יקרא עץ ומה נקרא שיח השדה שהוא מכלל זרעים וקטניות. וכדלהלן בס"ד].

עו"כ כב' הרב הנז' שם (אות ב'), שכל הדיון לעיל הוא באילן הצריך ליניקת הקרקע, אלא שמגדלים אותו במים או באויר, אבל בנידון דידן אין הפרי יונק כלל מן הקרקע, שהרי לכאורה יכול לגדול גם על עמודי מתכת, ואיננו צריך אלא לחות וצל והוא מתפתח, וא"כ י"ל דאפילו אם גידולי אויר אסורים בערלה (וכמ"ש הוא שם לעיל בשם הקהלות יעקב בגיטין סימן ו', שבערלה אין מיעוט של ארץ ושדה, ע"ש), בזה שאין יניקה מהקרקע או שאיננו צריך את הקרקע לגידולו שמא אין בזה איסור ערלה. עכ"ד.

וכבר הערתי שזה יונק מן הקרקע, ומרחוק מביא לחמו, וק"ו בגידולים שעושים בא"י, שנוטעים אותם באדמה ככל העצים.

עו"כ לדמות את זה לכמהין ופטריות, שאמרו בברכות (מ' ע"ב) שברכתם שהכל ואמרו שם, למימרא דכמהין ופטריות לאו גדולי קרקע נינהו, והתניא הנודר מפירות הארץ אסור בפירות הארץ ומותר בכמהין ופטריות, ואם אמר כל

גדולי קרקע עלי, אסור גם בכמהין ופטירות, אמר אביי מירבא רבו בארעא, מינקי לא ינקי מארעא. וע"ש. ורש"י ז"ל שם כתב דכמהין ופטירות מתרבים מהארץ דהיינו מלחלוחית הארץ ולכן גדלים על עצים ועל כלים. וע"ש. וכתב שלענין ערלה שאין הולכים אחר לשון בני אדם כמו בנדרים, א"כ כיון שאינו יונק מן הקרקע דינו כמו כמהין ופטירות. עכ"ד.

וכבר הוכחתי שכל דבר יונק מן הקרקע אפילו שהוא רחוק מן הקרקע, דאין המרחק מעכב את היניקה, ושיתל זה אינו צריך יניקה גדולה כל כך, ודי לו בלחות שבאוויר ובערפילים שבאזור ההוא כדי להתקיים, ואילו את היניקה הדרושה לו מן האדמה הוא יונק אותה דרך האוויר, וכפי שכבר הוכחתי לעיל, וכמהין ופטירות שאני, דאע"ג שהם גדלים ע"ג הקרקע, וכמ"ש בגמ' שם מירבא רבו מארעא, מ"מ לא ינקי ממנה, ובע"כ צ"ל דיש להם טבע מיוחד שאינם יונקים מן הקרקע עצמה, ואינם צריכים ליניקה הזאת, אלא רק לוקחים את הלחות שבקרקע, ולא את הכוח של הקרקע שהוא מן המרכיבים העיקריים בגידולי פירות וירקות, וזה טבעם של כמהין ופטירות שאינם צריכים אלא הלחות ורטיבות ואינם צריכים לגופה של קרקע ולא ליניקתה, וע"כ מברכים עליהם שהכל, אבל אלו יונקים הם מן האדמה, וזקוקים הם ליניקתה, והא ראייה שמשרישים שרשים ואע"פ שאינם גדולים כשאר הצמחים מ"מ יש להם שרשים, אבל כמהין ופטירות א"א לחפור להם גומות, ואלו חפרו ונטעו כשאר האילנות והם גודלים ונותנים פירות, וזה מוכיח שאלו כן יונקים מן הקרקע וצריכים לזה, וגם שע"י נטיעה זו מגדלים יותר פירות, עד שעושים מזה מטע של פירות לצורך מסחר ומגדלים הרבה יותר פרי מאשר כשהם גודלים ע"ג עצים וכו'.

עו"כ שם להוכיח מערובין (כ"ח ע"ב) שאמרו להוכיח שהכישות יונק מן הקרקע, שהרי אם ינטל ההיזמי (שהוא הכנה עליה גדל), ימות הכישות, נמצא שכל שאם ינטל הבסיס מהקרקע ימות הרוכב, סימן שהרוכב יונק מהקרקע, אבל אם ימשיך הרוכב לחיות גם בלא שהבסיס יונק מהקרקע סימן שהרוכב אינו יונק מהקרקע, וע"כ פיטאיה זו שגודלת גם על כנה יבשה וגם על מתכת, אין היא יונקת מהקרקע.

ואין זה מוכרח כלל, דבאמת בכישות שעליו מדובר בערובין שם, הוא יונק מן ההיזמי, ואם ינטל ההיזמי הכישות ימות, דהם קשורים זה בזה. ובאמת מוכח שפיטאיה אינה יונקת מהעץ עליו היא עומדת. אלא שיש לומר שהיא

יונקת ישירות מהקרקע ע"י השרשים (או הדומה לשרשים, כפי שרואים בתמונה), שיונקים מהקרקע ממרחק וגם ע"י הענפים, אלא שבשאר צמחים וכן בכישות הנ"ל, א"א להם להתקיים ממרחקים שכן צריכים גם מים וכו', והפיטאיה צרכיה מעטים ודי לה בלחות שבאוויר ובערפילים, אך את כוח הקרקע שואבת היא ממרחק, ואין מעירובין שם ראייה לסתור.

ושו"ר שהרה"כ נר"ו הרגיש במעט ממ"ש לעיל, דסו"ס כאן בא"י הם נטועים בארץ, ונראה גדל מהקרקע ככל העצים בעולם, ודן אם הולכים אחר המציאות של עתה, או אחר המקור שלו, שלפי איך שגודל במקומו המקורי פטור מערלה, והעלה שמסתבר שהולכים אחר המציאות שלפנינו, וכאן נראה שחייב. אלא שכתב להעיר, שהרי גם אם ינתקו את השרש שלו מן האדמה ימשיך לגדול אם יתנו לו את הלחות הראויה לו, וא"כ דינו לכאורה כפטירות, שאין בהם ערלה וברכתם שהכל, וע"ש עוד. עכ"ד.

ולפי מה שביררתי בס"ד, אין מקום לדון בזה, דגם אם ינתקהו, ויתנו לו לחות וימשיך לצמוח, חייב בערלה, שהרי גם כשעומד מחוץ לקרקע הוא יונק מן הקרקע, ולא דמי כלל לפטריות, שאין להם יניקה מן הקרקע כלל, שכן קים להו לחז"ל.

למעשה לא מצינו דבר שגדל ע"ג קרקע ואינו יונק ממנו אלא כמהין ופטריות בלבד, וי"ל דאין לך בו אלא חידוש, שכן חידוש גדול הוא זה, שגדלים מן הקרקע ולא יונקים ממנו. ועוד שגדלים ביומם, וגם זה משונה מכל הפירות כולם. ואדרבא, ראינו בכל הגידולים שיונקים אפילו דרך הענפים וכן מהשרשים, ואפי' כשמונח על גבי יתדות יונקים מן האדמה. וצמח זה נמי יונק ככל הצמחים אלא שאינו צריך הרבה מים מדשנים כשאר הצמחים, ע"כ מתקיים גם על גבי עצים וכו'. אך עכ"פ בהיותו נטוע תוך האדמה הוא גדל הרבה יותר ופירותיו משובחים יותר, ובכמות גדולה יותר, שהרי כתב פרופסור יוסף מזרחי נ"י שבתוך חצי שנה ניתן חצי טון בירות בכל דונם אדמה.

ובמקום גידולו בדרום אמריקה גדל על גבי עצים וכל המזדמן, ג"כ יונק הוא מן האדמה, אלא ששם פטור מערלה, משום שכתוב ונטעתם, ובתוספתא אמרו לאפוקי הגדל מאליו, אבל זה שנטעום ותיקנום וכו' ואינו גדל מאליו, בודאי שחייב בערלה.

והרה"כ הי"ו גופיה, שב וכתב, ע"כ נראה לחדש שכל עץ שניטע באדמה, אעפ"י שיכולים לנתק השרשים וממשיך לחיות מלחות בלבד, לא דמי

לפטריות, דהתם בא מאליו, אבל זה שניטע בקרקע ולא בא מאליו אפי' שלא יונק מהקרקע, כיון שניטע דינו כמו כל עץ ויש בו ערלה. ויש לדון שמא יש כאן ערלה משום מראית העין ולא מן התורה. עכ"ד.

ולפי הנלע"ד א"צ לחדש דבר, דזה גודל בקרקע ויונק ממנו וחלים עליו כל הדינים, וגם אם היה מציאות שאם ינתקו אותו לא ינק מן הקרקע ועם כל זאת ימשיך לצמוח כפי שיטת הרה"כ נר"ו, מ"מ עתה לא ניתקוהו והוא חי ויונק מן הקרקע, ולא מוציאים אותו, ואיך יפטר. ומסתמא שאינו ר"ל דכיון שיכול לחיות גם בחום בלא יניקה, השתא נמי אינו יונק, ומ"מ מעיקרא פירכא, כי לפי עניות דעתי גם כשגודל במקורו הטבעי הוא כן יונק מן הקרקע, וק"ו עתה שהוא נטוע באדמה ויש לו שרשים דאין בזה שום ספק, ולא צריכים לחדש דבר כדי לחייבו בערלה.

ומ"ש הרה"כ נר"ו (באות ד') שם דמ"ש הרדב"ז ז"ל ח"ג (סימן תקל"א) בענין החצילים שנחלקו הפוסקים אם נוהג בהם ערלה, וראה שבא"י לא נהגו לחוש להם לערלה אעפ"י שספק ערלה בא"י להחמיר, וכתב וז"ל, ונתחדש לי טעם אחר, שאין בכל מיני אילן שזורעים הגרעין ועושה פרי בתוך שנתו כזה, הילכך ירק הוא עכ"ל. וכב' כתב שפרי הפיטאיה אם יזרעו הגרעין שלו לא יכול לעשות פרי תוך שנתו, ומה שעושה פרי תוך שנתו הוא רק כששותלים יחורים מן העץ שלו, וכל עץ ששרישו יחור ממנו יכול לתת פרי תוך שנתו, ודבריו בזה נאמנו מאד.

העולה מכל האמור, דפרי זה הוא פרי העץ מאחר ואין גזעו מחליף בכל שנה, והוא לא נותן פירות תוך שנה מיום שיזרעו את גרעיניו, וכל החיסרון שמצא בו הרב הכותב נר"ו הוא שאין יניקתו מהארץ, וכבר כתבתי לעיל שגם כשהוא גדל במקומו ע"ג העצים וכדו', הוא יונק מהאדמה דרך האויר, שאין שום דבר שחוסם את יניקתו, וכנ"ל. ומה שרצה לדמותו לכמהין ופטריות, אין מקום לזה כלל, ועל אחת כמה וכמה בא"י שמשרישים יחורים ממנו, ונוטעים אותם באדמה וגדלים שם, ומחזיקים שנים רבות, ונותנים פרים ביתר עוז וביתר שאת, וכעדות הפרופסור מזרחי נ"י, שבשיטה שפיתחו כאן נותן כמויות גדולות בכל דונם, ופשיטא שמעתה גם גודלים באדמה וגם יונקים ממנה, וע"כ נוהג בהם דין ערלה בודאי, ולא מספק, וברכתם בורא פרי העץ. זה הנלע"ד. וה' יצילנו משגיאות ומתורתו יראנו נפלאות.

❦ ❦ ❦

**אָבֵן מִן הַבַּיִת אֵילֵּן עֹלָמָה
יְהוּדָה עֹלָמָה אֵילֵּן עֹלָמָה**

**נטיעות שגדלו מאליהם ושגדלו במקום טרשים,
מה דינם לענין ערלה דכתיב בה "ונטעתם"**

בעהית"ש, אור ליום חמישי כ"ד תשרי התשס"ו

הנה בתשובה שכתבתי בענין פרי "הפיטאיה" עליו נשאלתי מהמכון לתורה ולארץ שבגוש קטיף, בעת ביקורי האחרון שם, סמוך להתנתקות ה' ירחם על עמו ועל נחלתו, כי לא יטוש ה' וגו'. התחלתי לכתוב גם מענין זה, וכשראיתי שענין זה עמוק גם רחב ידים, אמרתי איחד לו מקום לבדו, כפי הראוי לו. שכבוד הרב יהודה עמיחי הלוי שליט"א מראשי המכון שהוא כתב את השאלה אחרי אותה שיחה שהיתה בינינו במכון עצמו, כתב בזה"ל, ומשמע שיש צורך שתהיה "נטיעה חיובית" על מנת לחייבו בערלה. עכ"ל, וסמך דבריו על הנאמר בחוספתא, (ערלה פ"א), העולה מאליו פטור דכתיב "ונטעתם". והנה למעשה אין דבר זה פשוט כלל וכלל. ואבא לבאר את הענין, עד היכן שידי יד כהה מגעת, וזה החלו בעזרת ה' הנותן ליעף כח.

בריש מסכת ערלה (פ"א מ"ב) תנן, עת שבאו אבותינו לארץ, מצאו נטוע פטור. (ופי' הרע"ב ז"ל, דכתיב, "כי תבואו אל הארץ ונטעתם", פרט לנטעי עכו"ם עד שלא באו לארץ). נטעו אעפ"י שלא כבשו חייב (אפילו נטעו עכו"ם – הרע"ב שם). הנוטע לרבים חייב, ר' יהודה פוטר. הנוטע ברה"ר והעכו"ם שנטע והגזלן שנטע והנוטע בספינה והעולה מאליו, חייב בערלה. ע"כ. ופירש הרע"ב ז"ל, והעולה מאליו, ודוקא במקום ישוב, אבל במקום יערים ומדברות לא. עכ"ל. וכ"כ בתפא"י אות ט"ו שם.

ורבינו הרמב"ם ז"ל בפירוש המשנה שם כתב, והעולה מאליו, הוא האילן הצומח מאליו שלא נטעו שום אדם, ובתנאי שיהיה צומח ברשות היחיד, אבל עולה מאליו לרשות הרבים אינו חייב בערלה, וע"ז אמרו בספרא, ונטעתם, פרט לעולה מאליו, וכן אמרו בפירוש בתוספתא, העולה מאליו לרבים, פטור מן הערלה. עכ"ל. והמדקדק בדב"ק של הרמב"ם ז"ל יראה, דסבר לה מר שאם נטעו

בעצמו אפילו במקום הרבים חייב. וכן יש לציין שלא דיבר בזה על הגדל ביערים שלא במקום יישוב.

והדרשה שכתב הרע"ב ז"ל, כי תבואו אל הארץ פרט לנטעו עכו"ם עד שלא באו לארץ, היא מהירושלמי שם, והביאה במלאכת שלמה שם, וכתב, ומסיים לה בתורת כהנים (פ' קדושים פרשה ג'), יכול שאני מוציא את שנטעו עכו"ם משבאו ישראל לארץ, ת"ל "כל עץ" מכאן אמרו נטעו עכו"ם אעפ"י שלא כבשו ישראל חייב. [ועיין עוד שם שהאריך בדין הנוטע לרבים, והביא לשון ספר הלבוש ב"ד סי' רצ"ד, ודן באורך וברוחב בדין ירושלים וביהמ"ק ודין רה"ר בכלל ע"ש.] ע"כ.

וראיתי בראשון לציון על המשנה (בגליון שם) [לה"ר ישעיה ברלין פרק ז"ל] והעולה מאליו, עיין בשאלות (פ' קדושים סימן ק), פריך, העולה מאליו חייב והכתיב ונטעתם, ומשני ההוא מבעי ליה וכו'. עכ"ל.

ובמשנה ראשונה שם, כתב ע"ד הר"ב ז"ל שכתב והעולה מאליו דוקא במקום יישוב וכו', ופירש הוא ז"ל, דאפילו יש לו שם בית או חצר ביער ומדבר, ועלה שם מאליו, דאל"כ אפי' במקום יישוב עלה מאליו ברה"ר פטור כדפי' לעיל. וע"ש. וצ"ע בזה, דאולי בכה"ג נחשב שיש בה כדי טיפולה, שאמרו בירושלמי שם אם יש בה כדי טפילה חייב, והוא ז"ל עצמו הביא את הירושלמי הזה שם. וצ"ע.

והנה בירושלמי ערלה (פ"א ה"ב, דף ג' ע"ב) הביאו תוספתא (פ"א דערלה), דתני רבי שמעון בן אלעזר אומר משמו הנוטע לרבים חייב בערלה, עלה מאליו פטור מן הערלה, הנוטע לרבים חייב, ברה"ר פטור, הנוטע לרבים חייב בנוטע בתוך שלו, לרשות הרבים פטור בשגזל קרקע, ויש קרקע נגזל, א"ר הילא אע"פ שאין קרקע נגזל, יש יאוש לקרקע. ע"כ.

והגר"א ז"ל בביאורו (שבסוף הירושלמי שם), ה"ג דתני רשב"א אומר משמו, פי' משם רבי יהודה, הנוטע לרבים והעולה מאליו לתוך שלו חייב לרה"ר פטור. עכ"ל. ועיין בפירוש רידב"ז על הירושלמי בשם הגר"א בכ"ק.

והרמב"ם ז"ל בהלכות מעשר שני ונטע רבעי (פ"י ה"ה) כתב, הנוטע ברשות הרבים, והנוטע בספינה, והעולה מאליו ברשות היחיד וכו', חייבין בערלה וברבעי. ובהלכה ו' שם כתב, העולה מאליו במקום טרשים פטור, אפילו

הנוטע במקום שאינו יישוב פטור, והוא שלא יהיה עושה כדי טיפול שמטפל בפירותיו עד שמביאן ליישוב, אבל אם היה עושה כדי טיפולו חייב בערלה. עכ"ל. ומרן ז"ל בכסף משנה שם כתב, שהרמב"ם ז"ל הוסיף ע"ד המשנה וכתב, העולה מאליו "ברה"י, משום דתניא בתוספתא דערלה (פ"א ה"ב) העולה מאליו פטור. ובהכי ניחא מאי דתניא בסיפרא (פ' קדושים) ונטעתם, פרט לעולה מאליו, דלא תיקשי, דמתניתין ברה"י, וסיפרא ברשות הרבים. עכ"ל.

והנה הדבר מבואר בירושלמי הנזכר, לפי גירסת הגר"א ז"ל, שכתב, הנוטע לרבים, והעולה מאליו, לתוך שלו חייב (והיינו רשות היחיד, ובזה מיירי במשנתנו), לרה"ר פטור. (ובזה מיירי בתוספתא). והן הם, דברי הכסף משנה הנז'. ומדברי הרמב"ם ז"ל בהלכה ה', משמע דהעולה מאליו ברה"ר פטור מערלה, שכן כתב, הנוטע ברה"ר והעולה מאליו ברה"ר חייבים בערלה, וש"מ דעולה מאליו ברה"ר פטור. והחידוש בטרשים במקום שאינו ישוב, דאפילו נטעו בידיו פטור, ומשמע דבטרשים אם נטע בעצמו חייב, ובע"כ צ"ל כמ"ש במשנה ראשונה ע"ד הר"ב ז"ל, דמיירי שאפילו שיש לו שם בית או חצר ביער ומדבר ג"כ פטור בעולה מאליו, דאל"כ אפילו בישוב העולה מאליו ברה"ר פטור, וכנ"ל. ויש להוסיף דאם אין לו שם בית, א"כ הו"ל מקום שאינו של ישוב, ואפילו נטעו בידים פטור. והרמב"ם ז"ל (בהלכה ו') חילק בין טרשים, דשם כ' רק העולה מאליו פטור, אבל במקום שאינו של ישוב, כתב דגם הנוטע פטור, ובע"כ דטרשים דקאמר הוא במקום יישוב, והיינו שיש לו שם בית, או נאמר דטרשים דקאמר, שיש לו מקום טרשים ביישוב, דבזה הפטור הוא רק בעולה מאליו, אבל אם נטעו שם חייב, דהוא במקום יישוב, וכן מבואר בפירושו של הרמב"ם ז"ל (פ"א מ"ב) הנ"ל. אלא שצריכים להבין טעם הדבר.

ולפי עניות דעתי אמרתי, דבמקום שאינו של יישוב, לא נחשבת נטיעה למאכל, אלא דומה לנוטע לשם סייג או לקורות דפטור (כמבואר ברמב"ם ז"ל שם, ה"ב וה"ג), והוא מהמשנה דריש ערלה, משום דכתיב ונטעתם כל עץ מאכל, שתהיה תחילת נטיעתו למאכל, אבל לסייג וקורות פטור, וצ"ל דה"נ מה שגדל בחורשין או בטרשין, לא נחשב שגדל לשם מאכל, דכשגדל במקום שאינו של יישוב, ממילא זה נטוש, ולא מיועד למאכל בני אדם, ולא עדיף מהנוטע לסייג דפטור, אא"כ נטעו בידים, דע"ז אחשביה והוי ליה עץ מאכל, אבל גדל מאליו במקום טרשים לא נחשב עץ מאכל, אבל בגדל מאליו ברה"י כאן שהוא מקום

שמגדלים בו פירות, אפי' שזה גדל מאליו לא יצא מכלל מאכל. ובמקום שאינו ישוב, אפילו הוא עצמו נטעו, לא מהני ליה שיקרא עץ מאכל, דהמקום גורם וקובעו לעץ שאינו מיועד למאכל, אך כשהוא עושה כדי טיפולו, כיון שהוא נטעו, וחפץ בו למאכל, וגם יש בו כדי להביאו בפועל לידי מאכל, בזה חייב בערלה. וכשגדל בטרשין במקום יישוב או ברה"ר, אם הוא נטעו, כיון שהוא מקום יישוב חייב בערלה, דהוא בכלל עץ מאכל, אבל הגדל מאליו, חסר בו היסוד של עץ מאכל, דהיינו שהוא מיועד לאכילה, ורק כשגדל ברה"י, דזה ממש מיועד לאכילה אז לא איכפת לן כלל שאדם לא נטעו, רק גדל מאליו, אבל ברה"ר וק"ו במקום טרשין אפילו שהוא ביישוב, פטור דכיון שהוא גדל מאליו וגם המקום הוא לא בהכרח שיבא למאכל בני אדם, דמופקר הוא, וגם לא נטעו, חשיב כעץ שנטעו לסייג דפטור, דאעפ"י שאפשר שיאכלו ממנו בני אדם גם בהיותו מיועד לסייג, מ"מ אין די בזה כדי להחשיבו "עץ מאכל". זה הנראה לע"ד בסוגיא זו.

ואע"ג דכתיב, "ונטעתם", אין הקפידא שהוא יטע בדוקא, עד שנמעט את הגדל מאליו, דא"כ היה לנו לפטור כל הגדל מאליו, ואפילו ברשות היחיד, משום דזה לא מיקרי "ונטעתם", אלא בא הכתוב למעט מה שנטעו הגויים עד שלא באו ישראל לארץ, כדתנן בערלה (פ"א מ"ב). ובאותה משנה נאמר דהעולה מאליו חייב, וש"מ דמתיבת "ונטעתם" לא ממעטינן העולה מאליו, דלא ע"ז נאמר, שהרי העולה מאליו חייב, אלא "ונטעתם" ממעט מה שנטעו הגויים קודם ביאתם של ישראל לא"י, כמו הרישא דמתניתין, ומה שגדל מאליו במקום טרשים דפטור כמ"ש בתוספתא (דבזה מיישבים שלא יסתרו דברי המשנה לתוספתא), בע"כ הוא משום דלא הוי בכלל "עץ מאכל", וההוכחה לכך שבמקום שאינו יישוב אפילו נטעו בידי ממש, ג"כ פטור מן הערלה. וההוכחה הגדולה ביותר לכל זה הוא מ"ש בירושלמי ופסקה הרמב"ם ז"ל שם (סוף הלכה ו'), והוא שלא היה עושה כדי טיפול, שמטפל בפירותיו עד שמביאן ליישוב וכו', דע"י שעושה כדי טיפול להביאם ליישוב, נחשב לעץ מאכל וחייב.

והפזור ביו"ד (סוף סימן רצ"ד) כתב, העולה מאליו ביישוב חייב, ובמדבר לא שנא עולה מאליו, ולא שנא נטעו אינו חייב, אא"כ עושה כדי טפילה, כדי להביא פירותיו ליישוב. עכ"ל. ומרן ז"ל בב"י שם, כתב דבמשנה תנן העולה מאליו חייב, ומפרשה בירושלמי דדוקא במקום יישוב, אבל במקום חורשין לא, וגרסינן בירושלמי, גפן שעלתה במקום חורשין פטורה מן הערלה, א"ר יוסי אפילו נטעה, והתנינן העולה מאליו חייב, תמן בשנטען במקום יישוב, א"ר אלעזר הדא דתימא

בשאינה עושה כדי טפילתה וכו'. ופסק כן הרמב"ם ז"ל, פי' כדי טפילתה, לטפל בהן ולהביאן לשוב. עכ"ל.

עוד הביא שם בב"י את לשון הרמב"ם ז"ל בפירוש המשנה, דהא דתנן העולה מאליו חייב, בתנאי שיהיה צומח ברשות היחיד, אבל העולה מאליו ברה"ר פטור. וסיים הב"י, ולא ידעתי למה לא כתבו בחיבור. עכ"ל. וכל האחרונים תמהו בדברי מרן אלו, דהרי הרמב"ם כתב בפירוש (הלכה ה'), והעולה מאליו ברה"י חייב, ומרן ז"ל גופיה בכסף משנה שם, כתב דרבינו הוסיף (על המשנה) וכתב "ברשות היחיד", משום דתניא בתוספתא דערלה (פ"א ה"ב) העולה מאליו פטור, (שזה היפך המשנה) ובהכי ניחא מאי דתניא בסיפרא (פ' קדושים) ונטעתם פרט לעולה מאליו דלא תיקשי, דמתני' ברה"י והתוספתא ברשות הרבים. עכ"ל.

וכאן הוא תמה על הרמב"ם ז"ל שלא כתבו בחיבורו. ועיין בספר המפתח שברמב"ם של ר"ש פרנקל ז"ל שציינו לאחרונים שעמדו על ענין זה. ועיין בכרם ציון הלכות ערלה (פ"ו אות ט') ועוד.

ועתה ראיתי בספר חזון נחום (להגאון רבי אליעזר נחום ז"ל רבה של ירושלים מלפני כשלוש מאות שנה) על הירושלמי ערלה (משנה ב') בד"ה וראיתי להרב בעל לחם חמודות ז"ל שהקשה על מרן ז"ל בב"י יו"ד (סימן רצ"ד), שאחר שהביא מ"ש הרמב"ם ז"ל בפירוש המשנה דהא דתנן העולה מאליו חייב, היינו דוקא ברשות היחיד, אבל ברשות הרבים פטור, כדאיתא בספרי ובתוספתא. חתם דבריו מרן ז"ל, ולא ידעתי למה לא כתבו בחיבור. ע"כ. והל"ח כתב דבלי ספק דאגב ריהטא לא דק ולא עיין יפה, דהא כתב בחיבורו בהדיא העולה מאליו ברשות היחיד. ובכסף משנה שלו פירשו וכו'. עכ"ל. ולבי אומר שהוא ט"ס, וצ"ל "ולא ידעתי למה לא כתבו רבינו". וקושיתו היא על הטור שסתם דבריו, ולא חילק בין רה"י לרה"ר, כיון דהכי איתא בתוספתא ובספרא. ומעתה יש לתמוה על מרן ז"ל שהשמיט את זה בש"ע. [שהרי תיבות ברשות היחיד, כתובים בש"ע תוך סוגרים מרובעות, והיא הגה מאוחרת שהוסיפן בש"ע], ואע"ג שכתב העולה מאליו במקום טרשין פטור וכו', אין זה מספיק, דהא הרמב"ם ז"ל כתב דין טרשים, ועם כל זה כתב, העולה מאליו, ועוד שהיה צריך לכותבו כדי לחלק בין רה"י לרה"ר. וצ"ע. עכ"ל.

מיהו אפשר דהגה הזו שהגיהו בש"ע והוסיפו תיבות "ברה"י", אפשר דנתברר להם שבטעות נשמטו תיבות אלו מהדפוס הראשון, וע"כ חזרו ותיקנו

בדפוס שאחריו וכמ"ש בבאר הגולה דצ"ל העולה מאליו ברה"י. וכ"נ מסתימת דבריהם של נושאי כלי הש"ע. ובפרט שדרכו של מרן ז"ל בדרך כלל לנקוט לשונו של הרמב"ם ז"ל. שו"ר באגרו"מ חיו"ד (סימן קפ"ו ענף א') שכתב (בד"ה עוד יש בסוגיא), ומה שתירץ (הדרישה) דלדינא סובר הב"י דחייב עולה מאליו ברה"ר, כיון שלא הזכירו בש"ע, ליתא לגירסת הש"ע שלנו, וכן היא גירסת באר הגולה והגר"א (ס"ק כ"ז) העולה מאליו ברה"י חייב.

ואם כנים דברינו אלה, אז מה שגורם וקובע שהעץ יהיה חייב בערלה, הוא שיהיה עץ מאכל, ולא לסייג ולא לקורות, ולא הגדל במקום שאינו יישוב, דכל אלו אינם לאכילה, ואפילו נטעום בידים פטורים, וכן נמי הגדל מאליו ברה"ר או במקום טרשים אפילו שהוא יישוב, ג"כ פטור, דגם זה דמי יותר לעץ שהוא לסייג וקורות, ולא מיקרי עץ מאכל, ולא מצד שגדל מאליו ובעינן נטיעה ע"י אדם, אלא החיסרון הוא דבעינן "עץ מאכל" וליכא. וכל זה הוא דלא כמ"ש הרב עמיחי נר"ו הנ"ל.

אלא שראיתי בש"ך (יו"ד סימן רצ"ד ס"ק ל"ה) דמשמע מיניה דזה תלוי בעבודת האדם, שכתב, אבל ביישוב אפילו עולה מאליו חייב, דמסתמא ע"י עבודת האדמה שעבדו מתחילה, עלה. עכ"ל.

ואולם קשה לי בדבריו ז"ל, דהא במקום שאינו יישוב אפילו נטעו בידיו פטור מערלה, ואם הדבר תלוי בעבודתו באדמה, איך יפטר עץ זה שנטעו בידים. ואולי כונתו ז"ל דבעינן תרתי, צריך שהאדם יטע את העץ וזאת עפ"י הפסוק ונטעתם, ועוד דבעינן עץ מאכל, ואשר על כן במקום שאינו יישוב פטור אפילו נטעו בידים, משום דיצא מכלל עץ מאכל, והגדל מאליו פטור אפילו שהוא במקום יישוב, משום דבעינן ונטעתם. ורק בגדל ברה"י שבודאי הוא מעבד שם, ע"כ גם הגדל מאליו חייב דמסתמא גדל ע"י העבודה שעובדים שם באדמה, ומ"ש הש"ך אבל ביישוב אפי' הגדל מאליו חייב, כונתו לרה"י, דברה"ר פטור אפי' ביישוב, וכ"נ בטרשים פטור אפילו ביישוב, וכמו שכבר דקדקתי מהרמב"ם ז"ל.

ובזה אתי שפיר דלא תיקשי ליה להש"ך, למה בעושה כדי טיפולו חייב בערלה, והרי סו"ס לא נטעו בידיו, וגם לא שייך לומר שעבודתו הועילה לו, שהוא במקום שאינו יישוב. ולמה שכתבתי דס"ל גם הטעם דבעינן "עץ מאכל", וליכא, אתי שפיר, דע"י שעושה כדי טיפולו מתאפשר להביאו ליישוב, והוי ליה עץ מאכל. וצ"ל דהש"ך מבאר בירושלמי וברמב"ם ז"ל, דלא מהני שיש בו כדי טפילה

לחייבו בערלה, אלא בנטעו בידיו במקום שאינו יישוב, דהחיסרון הוא שאינו "עץ מאכל" דוקא, אבל אין בו חיסרון של גדל מאליו, שהרי נטעו בידיו, ולזה מהני כשיש בו כדי טפילה, דבזה נכלל בכלל עץ מאכל. ולא הוקשה לו להש"ך אלא בגדל מאליו ברה"י אמאי חייב, הא לא נטעוהו בידים, ותירץ דמסתמא דע"י עבודת האדמה שעבדו מתחילה, עלה העץ הזה, וע"כ חייב בערלה. אלא דלפי זה יצא לנו חידוש גדול עפ"י שיטת הש"ך, דאם גדל אילן מאליו במקום שאינו יישוב, אפילו יש בו כדי טפילה נמי פטור, דאע"ג דע"י שיש בו כדי טיפולו נחשב לעץ מאכל. מ"מ חסר הצד השני, דבעי' שאדם יטעהו, והואיל והוא במקום שאינו יישוב, א"א לומר בו שע"י עבודת האדמה קודם זה גדל, שהרי הוא במקום שאינו יישוב ואינו מעובד כלל. ואעפ"י שיש מקום לפרש כן בדברי הרמב"ם ז"ל שכתב, אבל הנוטע במקום שאינו יישוב פטור, והוא שלא יהיה עושה כדי טיפול. ויש לומר דלא מהני כדי טיפול לחייב בערלה, אלא בנוטע בעצמו, דבזה מתקיימים שני הדברים, שגם נטע בעצמו, וגם שהוא עץ מאכל, ע"י כדי טיפול. אבל בגדל מאליו במקום שאינו יישוב פטור אפי' אם יש בו כדי טיפול. אבל מפשטות לשון הרמב"ם משמע, דגם בעולה מאליו במקום טרשים אם עושה כדי טיפולו חייב, וכ"נ גם מהירושלמי, וכפי שהובא בדברי מהר"י קורקוס ז"ל. וז"ל, העולה מאליו, ירושלמי פ"ק דערלה (ה"א) רבי יוחנן בשם ר"ש בן יהוצדק גפן שעלתה במקום חורשין פטורה מן הערלה, והתנן העולה מאליו חייב בערלה, תמן שעלתה במקום יישוב, ברם הכא במקום חורשין, א"ר אלעזר הדא דתימא כשאינה עושה כדי טפילה, אבל עושה כדי טפילה חייבת. ע"כ. והרי כאן מדובר בגפן שעלתה מאליה ובמקום חורשין, ועם כל זה אמרו דאם עושה כדי טפילה חייבת בערלה, וש"מ דהעיקר הוא שיקרא עץ מאכל, וכמ"ש לעיל בס"ד. ודברי הש"ך לא זכיתי עדיין בהבנתם.

שו"ר בפרישה (סימן קצ"ד ס"ק מ"ט) שכתב אא"כ עושה טפילה וכו', והטעם דכדי טפילה דחייב דהיינו משום דאז ניחא ליה באילן זה, ובמחשבתו אחשביה והוי כאילו נטע, וקרי ביה ונטעתם, אבל אם אינו עושה כדי טפילה, אפילו אם הוא נטעו פטור, דבטלה דעתו אצל כל אדם. עכ"ל. ונראה דגם הוא למד דבעינן נטיעה ע"י אדם אלא דכשיש בו כדי טפילה הוא מחשיב אותו עץ, וחשיב כאילו נטע אותו, והוקשה לו מ"ש אפי' נטעו פטור במקום שאינו יישוב, ותירץ דכיון שהמקום אינו יישוב, ואין בו כדי טפילה, אעפ"י שנטע אותו בעצמו בטלה דעתו אצל כל אדם, וזה לא כמו שכתבתי בדעת הש"ך דאולי מצריך שני

הדברים גם שיטע בעצמו, וגם שיהיה עץ מאכל, אלא הוא ז"ל מבאר דדי בכך שהוא נטע, אלא שנטיעה בלי תכלית כשהיא ביער, וגם שאין בו כדי טפילה, לאו שמה נטיעה, ובטלה דעתו אצל כל אדם. אלא שעדיין קשה בפירושו, דמה בכך שעושה כדי טפילה, אם הוא לא נטע אותו רק גדל מאליו. ומ"ש דאחשביה והו"ל כאילו נטעו הוא, קשה דבשלמא אם הטעם הוא משום דבעינן עץ מאכל, שפיר דמי, דאחשביה והו"ל כנטעו למאכל אע"ג דגדל במקום שאינו יישוב, מ"מ על ידי שעושה כדי טפילה אחשביה וע"י כך הו"ל כעץ הנטוע למאכל, אבל אי בעינן ונטעתם ממש, מאי אהני דאחשביה, סו"ס עלה מאליו. והיה מקום לדחוק בלשונו של הפרישה, ולפרש דכונתו דאחשביה וחשיב כעץ מאכל, אע"ג דהוא ביער. מ"מ פשטות לשונו לא נראה כן.

ועכ"פ אילולי דברי הפרישה והש"ך, הייתי מפרש ענין זה כהנ"ל, דבאמת עיקר החיוב בערלה תלוי בעץ מאכל. ותיבת ונטעתם כבר כתבתי דנדרשת לענין אחר לגמרי, דבאה למעט מה שנטעו הגויים קודם שבאו ישראל לארץ, והיינו דכתי' כי תבואו אל הארץ ונטעתם וגו'. ויש מעט חיזוק לזה מהסמיכות של דין זה, לדין של הנוטע לסייג ולקורות שנכתב במשנה א' דפרק ראשון דערלה, ובמשנה ב' נכתב הדין דהגודל מאליו, וכן סידר הרמב"ם ז"ל דבפ"י ה"ב וה"ג כתב הדין דנוטע לסייג וקורות, ובהלכה ד' כתב דין הנוטע לרבים, ובהלכה ה' והלכה ו', כתב דין הגדל מאליו, ודין טרשים וכו'. ויש מקום לומר דכולם מטעם אחד, דבל שראוי למאכל חייב בערלה, וכל שאינו אלא לענינים אחרים אעפ"י שהוא ראוי למאכל, כגון שנטעם לסייג או במקום שאינו יישוב, פטורים מערלה.

והלם ראיתי בכרם ציון ערלה (פ"ו אות ח') משם מהר"י ענגיל ז"ל, שנתן טעם למה הגדל בחורשין פטור, דשם מצויות חיות (וכמ"ש בירושלמי דשבת פ"א ה"ז) ובודאי שהחיות יאכלו את הפירות, ואין הפירות עומדים לאכילת אדם, ולא מיקרי עץ מאכל, ופטורים מערלה. וע"כ אם יש בפירות כדי טיפולן, היינו דיש בהם שיווי שיוכל להושיב שם שומר ושיטפל בפירות להביאן למקום יישוב, ולאכילת אדם, אפילו שההוצאה תהיה כמו ההכנסה בלי רווח, מ"מ כיון שיכולים הפירות לבא לאכילת אדם בלא הפסד, שפיר מיקרי עץ מאכל, ויש בו דין ערלה, ע"ש, עכ"ל. ונתתי שמחה בלבי שבחסדי ה' התכוונתי בדרך הנכונה.

ובאמת דברי הש"ך הנ"ל דחוקים מאד, דמלבד מה שכבר הקשיתי עליו, עוד זה דוחק גדול לומר שבמקום ישוב אפי' עולה מאליו חייב, משום דמסתמא ע"י עבודת האדמה שעייבדו מתחילה עלה, עכ"ל. ולפי"ז צ"ל דהוא רק במקום שרגילים לעבד אותו מקום, אבל אם גדל בשדה בור שלא מעבדים אותה שנים רבות ואין בה צמחים וכדו', י"ל דפטור מערלה. ובירושלמי וכל הפוסקים סתמו וכתבו דבמקום יישוב חייב בערלה, ולא חילקו בין מקום למקום כלל, ולשי' הש"ך היה להם לומר דזה דוקא במקום ששותלים בו ומגדלים בו צמחים וכי"ב.

וזיכני ה' ומצאתי שאהבה נפשי בדברי מרן החזו"א ע"ה בחי"ד (הלכות ערלה סימן י"ט) וז"ל, במקום טרשים, א"א לפרש ביישוב וגדל פירות, דא"כ למה פטור, ובגמ' מוכח דר"ל שלא במקום יישוב, ומקום טרשים אינו מקום השרשים (בלבד), אלא כל האופק טרשים ומדבר, [ר"ל דאין מדובר במקום יישוב, ורק מקום השרשים הוא דהוי טרשים, אלא מיירי במקום שאינו מיושב, כמו יער ומדבר, ובאמת כן מפורש במהר"י קורקוס ז"ל וברדב"ז ז"ל על הרמב"ם ז"ל שם, וכן הוא פשוט הגמרא בירושלמי, וא"א לטעות בו. הכותב.] עוד כתב, ולפנינו הגירסא חורשין, והיא היא. וכן מוכח ממ"ש, אמר ר"י אפילו נטעה, והתנינן וכו', תמן בשנטעה במקום יישוב, ברם הכא בשנטעה במקום טרשין, אלמא דמקום טרשין היינו שאינו יישוב, וכמו שסיים כאן בשו"ע. ולכן מה שכתב הש"ך (ס"ק ל"ה) אינו מובן, דמשמע שאם מקום השרשים טרשא פטור, אלא במקום יישוב גם בטרשא חייב, דתלינן שכבר היתה עבודה, ושלא במקום יישוב תלינן שהוא טרשא מאז ומקדם, ואינו מכונת ההלכה, אלא עיקרו אם עומד למאכל, וכל שהוא רחוק מיישוב בני אדם, ואין כדאי לטפל לילך לשם בשביל הפירות הוא פטור בין שנטעו בין שעלה מאליו, ובזמן שהוא קרוב ליישוב, שיש בו כדי לטפל ולהביא, או שהוא ברחוק ופירותיו מר ובין שיש בו כדי טפילתו חייב, וכ"ש כשהוא בתוך ישוב בני אדם עכ"ל. והן הן הדברים שכתבתי בעניותי. הרחמן ברוך יזכנו ללכת בדרך הישר כל הימים אמן.

והלום ראיתי להגאון שבט הלוי נר"ו בחי"ד (סימן קס"ג אות ב') שעלה ונסתפק בדין העולה מאליו בירושלים, אם חייב בערלה, לאור דברי הרמב"ם ז"ל והש"ע דאין עולה מאליו חייב בערלה אלא ברה"י, אבל ברה"ר פטור. וירושלים חשיב מקום הרבים, והעולה מאליו שם לכאורה פטור, דהו"ל נוטע לרבים. יע"ש.

ובאות ג' שם כתב שצריך להבין הטעם לחילוק בין רשות היחיד ובין רשות הרבים. והזכיר דברי הש"ך (ס"ק ל"ה) [כצ"ל], שכתב דבמקום ישוב מסתמא נעשתה איזה פעולה ע"י אדם בדבר שטוב לנטיעת האילן וקרינן ביה ונטעתם, משא"כ בעולה מאליו במדבר. וכתב בזה"ל, ולפ"ז היה מקום לומר דהיסוד לחלק בין רה"י לרה"ר, אינו תלוי ברה"י ורה"ר, אלא דרה"י מסתמא נעשתה בו פעולה בידי אדם המסייע לצמיחה כנ"ל, וברה"ר מסתמא לא נעשתה פעולה המסייעת. ובאמת סברא זו מוכרחת בדברי הירושלמי בהלכה א', דא"ר יוחנן בשם ר"ש בן יהוצדק גפן שעלתה במקום חורשין פטורה מן הערלה, ר' יוסי אומר אפילו נטעה, והתנן עולה מאליו חייב בערלה, ומתוך תמן שנטעה במקום ישוב, כרם הבא במקום חורשין. ע"כ. והרב נר"ו תמה אדמקשה לר' יוחנן בעולה מאליו, תקשה טפי לר' יוסי דאפי' נטעה בידיים פטור, דאכתי לא אסיק אדעתיה לחלק בין נוטע במקום ישוב למקום חורשין, אלא ע"כ דלר' יוסי לא קשה, דכיון דפוטור אפי' נטע בידיים, א"כ ה"ל לדידיה כמו נוטע לקורות ולעצים, כיון דהאי אילן מאכל אינו עומד במקום ישוב. וע"כ הקשה רק לר' יוחנן דמחייב נוטע בידיים ופוטור עולה מאליו. עכ"ל.

וכונתו דאם היה מקשה לר' יוסי, בע"כ היינו צריכים לומר, דמה שמחלק בין מקום ישוב ובין מקום חורשין, הוא משום דע"י המקום נקבע אם זה עץ מאכל או לא, ולא היה מקום לחילוקו של הש"ך, שכתב דזה תלוי בפעולה הנעשית ע"י אדם ומסייעת לגידולו של אילן זה, דלשיטת ר' יוסי אפילו נטעה בידיים נמי פטור במקום שאינו ישוב, וזה דלא כהש"ך. אבל השתא שהקשה רק אליבא דרבי יוחנן בשם ר"ש בן יהוצדק, דלא פטר אלא בעולה מאליו, ולא בנטע בידיים, שפיר יש מזה ראיה להפרישה והש"ך, שהטעם תלוי בפעולה הנעשית ע"י אדם, שזה מצוי בישוב, וע"כ שם חייב אפי' עולה מאליו, אבל בטרשים פטור משום ששם לא מצויה הפעולה הזו, והו"ל עולה מאליו ממש בלא שום סיוע של בני אדם, ופטור. אבל אם נטע בידיים לר' יוחנן באמת חייב. וא"כ לא המקום הוא הגורם חיוב ופטור, אלא בין ברה"י ובין ברשות הרבים אם יש פעולה של אדם שמסייעת לגידול העץ חייב בערלה, דמיקרי ונטעתם, ואינו עולה מאליו ממש, אבל במקום שאין פעולת אדם שתסייע פטור דהו"ל עולה מאליו ממש, ובעינן ונטעתם וליכא.

ואחר המח"ר מהדר"ג של בעל שבט הלוי נר"ו, אם לדין יש תשובה, דהנה הרמב"ם והש"ע כתבו במפורש דבמקום שאינו ישוב, אפילו נטעו בידיים,

וכנ"ל. וע"כ דפטרוהו מערלה משום דלא חשיב אילן מאכל, ועכ"ז חילקו בין טרשים ובין מקום ישוב בעולה מאליו, ואם כנים דברי הגאון שה"ל שליט"א, דלר' יוסי לק"מ דס"ל הטעם שאינו עץ מאכל שהרי פטר אפילו הנוטע בעצמו, א"כ להרמב"ם ז"ל והש"ע דפטרו גם בנטעו במקום שאינו ישוב, נמי ס"ל האי סברא, ועם כל זה חילקו בין טרשים ובין מקום ישוב, לעולה מאליו, וצ"ל שגם בזה החילוק הוא דבמקום ישוב חשיב אילן מאכל אפילו שעלה מאליו, אבל בחורשין אם עלה מאליו לא חשיב אילן מאכל, והש"ך אמר דברו על הרמב"ם והש"ע, וכבר כתבתי לעיל שיש מזה הוכחה דלא כהש"ך.

ועוד יש לי הערה קלה בדברי הרב נר"ו, שהיה לו לומר שכל דבריו הם רק אליבא דהש"ך, אבל הפרישה כתב בפירוש דאפילו כשנטעו במקום שאינו ישוב בטלה דעתו אצל כל אדם, ולא חשיבא נטיעה, וא"כ לפי דבריו היתה הגמ' בירושלמי יכולה להקשות גם לר' יוסי, והדרא קושיתו של השבט הלוי לדוכתה.

ועוד לא-ה מילין, דבאמת בירושלמי שם לא משמע דר' יוסי חולק על ר' יוחנן בזה, ואני בדרך (בואכה מדריד) ואין הירושלמי עמי, אבל כפי זכרוני אין בזה פלוגתא, וגם שכל מפרשי הרמב"ם והש"ע לא אמרו כדבר הזה.

עוד בשה"ל שם וז"ל, והנה ר' יוחנן שאמר גפן שעלתה בחורשין פטור, ע"כ אפילו חורשין של רה"י קאמר (דפטור), דאי רשות הרבים מאי איריא חורשין, אפילו סתם רה"ר פטור העולה מאליו, כמבואר בתוספתא ובירושלמי ה"ב וברמב"ם כנ"ל. וכן מצאתי להדיא ברדב"ז (פ"י ממע"ש ונטע רבעי) שכתב כן, עכ"ל. וכבר כתב כעין זה במשנה ראשונה על המשנה דערלה (פ"א מ"ב) והבאתיו בראשית דברי לעיל, וע"ש מה שהערתי עליו בזה.

עו"כ, ולפי זה ע"כ צ"ל דלא איירי בחורשין הנטועה בידי אדם, ונחרש והוטב ע"י זבל וכיו"ב, דאל"כ שוב לא יפטר עולה מאליו, כיון דנעשו בו כל הפעולות המסייעות, וצ"ע דלא נתבאר בפוסקים מזה, עכ"ל.

ואולם בעניותי הוכחתי לעיל מדברי הרמב"ם ז"ל שם (הלכה ו') דרק במקום שאינו ישוב הוא דפוטר אפילו נטעה בידיים, אבל במקום ישוב אפילו הוא טרשים, אם נטעה בידיים חייב (ונימקתי הדבר בטעם ובסברא). וזה מדוקדק היטב בלשונו הזהב של הרמב"ם ז"ל, שכתב שם, העולה מאליו במקום טרשים פטור, אפילו הנוטע במקום שאינו ישוב פטור. עכ"ל. וזה נלע"ד ברור בלשונו של הרמב"ם ז"ל. ולפי הדרך שפירשתיו, זה גם מוכרח בסברא, דבמקום ישוב אם

נטעו בידיו הרי החשיבו למאכל, וע"כ אפי' שהוא מקום טרשים חייב, אבל במקום שאינו יישוב אפי' נטעו בידים עדיין אינו עץ מאכל, דהרי הוא נטוש שם לגמרי.

והגאון שבט הלוי נר"ו המשיך וכתב, דעדיין לא נתקררה דעתו בזה, שרבותינו חלקו סתם בין רה"י לרה"ר וכו', אבל מהרמב"ם דחילק ההלכות בזה, משמע לכאורה דרה"ר פטור בפני עצמו. ובאמת כבר כתבתי דבנטעה בידים אין הכי נמי דחייבת בערלה אפילו ברה"ר, וכ"נ בחורשין שברה"י, ולא פטרוהו אלא במקום שאינו ישוב, אבל בעולה מאליו כל שאינו רה"י פטור, דיש הבדל גדול בין נטעה בידים דבזה אחשביה ממש, ורק במקום שאינו ישוב פטור, דמצד זה שהוא נטוע במקום שאינו ישוב, חשיב שאינו מיועד למאכל, ופטור מערלה, אבל נטעה בידים ברה"ר או בטרשים שברה"י חייבת בערלה, דע"י שנטעה אחשבה.

ושוב ראיתי בשבט הלוי שם (אות ד') שדקדק מלשון הרמב"ם ז"ל (בהלכה ו') דמשמע דעולה מאליו אפילו בטרשים שבתוך הישוב פטור אבל הנוטע שם חייב. משא"כ במקום שאינו ישוב דאפילו הנוטע פטור, ופירשו עפ"י הדרישה הנ"ל, דבמקום טרשים מסתמא לא נעשתה שם פעולה המסייעת, ולא קרינן ביה ונטעתם ופטור. אבל הנוטע במקום טרשים שסמוך לישוב בודאי חייב, אבל במקום שאינו ישוב הו"ל כנוטע לסייג ולקורות, ואפי' נטעה בידים פטור, אלא דסוגית הירושלמי לא משמע כן וצ"ע. עכת"ד. ולפי מ"ש לעיל אין סתירה לזה מהירושלמי.

עוד ראיתי ששב והביא דברי רבינו עובדיה מברטנורא ז"ל, וכן המשנה ראשונה על המשנה (דפ"א מ"ב), שהבאתי לעיל, וראיתי שהעיר בדברי המשנה ראשונה, דאי איכא בית הא קאמר שם בירושלמי, דאי איכא כדי טפילתה חייב, דבזה הו"ל כנוטע לאכילה, אפילו איכא דירת יחיד, ופי' דמ"ש הרע"ב יערים, וכן הוא בירושלמי, ולא אמרו רבותא דבסתם רה"ר פטור, קמ"ל דאפילו חורשי רה"י נמי פטור, כמ"ש לעיל בשם הרדב"ז. וע"ש. וכבר כתבתי מזה לעיל. ובזה בעצם נראה דחזר בו ממה שרצה לבסס דברי הש"ך ולהוכיח כמוהו מן הירושלמי, אלא שלא ביאר דעתו בהדיא, ונשמטו לו דברי הגאון מהר"ש עינגל שהבאתי לעיל, וכן נשמטו מיניה דברי מרן החזו"א ע"ה, שדחה דברי הש"ך וכנ"ל.

ומול' סוף הביא דברי השאלות, דמשמע מיניה דעולה מאליו חייב גם ברה"ר, והתפלא שלא הביאו הפוסקים כלל את השאלות שכל דבריו דברי קבלה,

ואולי משום דסוגית הירושלמי מפורשת נגדו וצ"ע. עכד"ק. וכבר כתבתי בתחילת הדברים שהראשון לציון על המשנה (פ"א מ"ב) הביא ד' השאלות.

והלום ראיתי להגאון הגדול מוהר"מ פיינשטיין ז"ל באגרו"מ חיו"ד (סימן קפ"ו) שכתב דהרב השואל, דהחויב בערלה באילן שעלה מאליו ברשות היחיד, הוא משום שהמחשבה עושה בו דין נטיעה, וכמו שהמחשבה מוציאה בנוטע לסייג, וע"כ באילן שגדל מגרעין פרי שנפל בגינה, אע"ג דבחור"ל אפשר למנות מיום קליטת הגרעין, מ"מ בזה שהוא מאליו י"ל דאין למנות ג' שנים אלא מעת שנודע שיש כאן אילן, ולא מעת קליטת הגרעין, שלא ידע מזה ועדיין לא חשב עליו, וממילא לא נחשב נוטע. והגאון ז"ל השיבו דגם לסברתו זו אינו כן, דהא לא תלוי בנטיעה, שהרי גם בנוטע, לא מונה אלא מעת הקליטה, אעפ"י שאז אינו עושה כלום, א"כ רואים שזמן ערלה לא שייך לנטיעה, וא"כ בזה שנקלט (הגרעין) קודם שידע ממנו, שייך למנות ערלה מאז, ועוד דגדל מאליו במדבר פטור ואם עושה כדי טפילה חייב כמפורש בטור (סימן רצ"ד), ואם כהשואל, צריך להתחיל למנות מעת שהתחיל לעשות כדי טפילה, והיו צריכים לחלק בין נוטע דבזה יש למנות מעת הנטיעה, כמו הנוטע לסייג ונמלך וחשב עליו לאכילה דמונה מעת הנטיעה, ובין עולה מאליו דבזה יש למנות מעת שהחל לעשות כדי טפילה. וע"ש. ובעצם מעצם הדין הזה דחזר וחישוב לאכילה מונה לערלה מעת הנטיעה, רואים דאין תלוי במחשבה.

ושוב הביא מ"ש הפרישה דע"י שעושה כדי טפילה חייב, משום דאחשביה והוי כמו שנטעו, וקרי ביה ונטעתם, וע"ש שדחה לזה, וכתב דהחילוק בין עולה מאליו ברה"י או ברה"ר, צריך ביאור דטעם הפרישה והש"ך (ס"ק ל"ה) הוא רק על החילוק בין מקום ישוב למקום טרשים, אבל בין רה"ר לרה"י אין שייך חילוק זה, דיש כמה רה"ר שנעשו במקום שדות וכן להיפך, ועוד דגם במדבר פטור בין עולה מאליו ובין נטעו, אם אינו עושה כדי טפילה. וע"ש שהוסיף לדחוק בטעם זה.

ואחר שהקשה גם בדברי הב"י כיע"ש, כתב, והנכון לע"ד דכיון דחזינן דגם עולה מאליו חייב, מוכרחים לומר דליכא קפידא בנטיעה דע"י אדם, וכדאיתא בשאלות, דונטעתם צריכא להא דפסחים (כ"ג) בין לרבי יהודה בין לרבנן, לרבות או להוציא את הנוטע לרבים, אלא דיש חילוק בין נוטע לעולה מאליו מטעם אחר, דבעינן שיהיה עומד לאכילה, ומזה פטור העץ העומד לסייג

ולקורות, אעפ"י שודאי יאכלו הפירות שיגדלו, משום דבעינן שיהיה עיקר דעתו על האילן בשביל הפירות.

וע"כ אילן במדבר דודאי אינו עומד לאכילה אפי' נטעו פטור, וכן העולה מאליו לא נחשב עץ מאכל, אבל ברה"י חייב שעומד בשבילו, משא"כ ברה"ר שאין דעתם עליו רק כשימצאו פירות יאכלום, אבל הנוטע ברה"ר ודאי דכל נטיעתו היא למאכל אעפ"י שלא היה לו רשות לנוטעו שם, אינו כלום, דלא בעי דין לכם אלא שיהיה עץ מאכל.

וע"ש עוד דמבאר טעמו דהרע"ב בגזלן שנטע דפטור אפי' לא נתיאשו הבעלים, וכן מבאר דעת החולקים עליו ע"ש. ועוד האריך בענינים אלו בענף ב' שם.

ועכ"פ מדבריו עולה ג"כ דעיקר הטעם של הפטור והחיוב תלוי בכך שנקרא עץ מאכל או לא, ולא בנטיעה. דגם בנוטע לא מונים מעת הנטיעה אלא מעת הקליטה.

וכבר כתבתי בתחילת הדברים, לדברי המשנה (פ"א דערלה מ"ב) דתנן, עת שבאו אבותינו לארץ, מצאו נטוע פטור. ופירש רבינו עובדיה מברטנורא ז"ל, דכתיב, כי תבואו אל הארץ ונטעתם, פרט לנטעו עכו"ם עד שלא באו אל הארץ, וע"ש בהמשך דגם על נטיעת עכו"ם חייבים בערלה, אם נטעו אחר שבאו ישראל אל הארץ. וא"כ לא באה תיבת ונטעתם, לומר שצריך שיהיה נטוע ע"י אדם, אלא לומר שצריכה הנטיעה להתבצע אחר ביאת ישראל אל הארץ, וכל מה שחילקו בעולה מאליו לפרטי דינין, אינו תלוי בנטיעת האדם, אלא דבעינן שיהיה עץ מאכל וכנ"ל. וכמפורש במהר"ש עינגל ובחזו"א ואגרו"מ, ונראה שגם השבט הלוי הדר הוא, ממ"ש בתחילת דבריו, וזה העיקר להלכה ולמעשה, וא-ל-אמת ינחנו בדבר אמת לעולם ועד.

אמת

אֲבֵעֻז אֲבֵעֻז אֲבֵעֻז אֲבֵעֻז
 אֲבֵעֻז אֲבֵעֻז אֲבֵעֻז אֲבֵעֻז
 אֲבֵעֻז אֲבֵעֻז אֲבֵעֻז אֲבֵעֻז

בכשרות דג ה"קלינג קליפ"

כ"ו מר חשוון תשס"ו

לכבוד מו"ר ועט"ר
 הראש"ל הג"ר שמ"ע שליט"א
 שלום וברכה!

הנה היום בצהריים קיבלתי את השליחות שהטיל עלי מו"ר שליט"א ואחרי קידה באתי למלא שליחותו לברר אודות כשרות הדג הנקרא "קלינג קליפ" - KING KLIP. וכמצווה ועושה עזבתי את כל עיסוקי ומיד נתיישבתי לערוך את מה שידוע לי אודות דג זה.

הנה אודות דג זה מעולם לא שוחחתי עם מו"ר שליט"א. אולם לגופו של ענין בשנה האחרונה עסקתי בכמה סוגי דגים, וסוגיא שלנו נראית לי שונה בתכלית מהאחרים. ואציין את הדברים שנידונו בעבר בקצרה, ואח"כ אכתוב אודות דג זה.

א. קשקשים שאינם נקלפים

דג החזיר – הנצרן: דג הנצרן נקרא גם דג החזיר, נידוג במימות השונים של ארץ ישראל, דג זה נקרא דג הנצרן שיש בו עוקץ הנפתח ונסגר כנצרא ומכה בו את טרפו. ונקרא גם דג החזיר שצורת ראשו כחזיר. ולדג זה יש עליו צורת קשקשים, אולם הם אינם יורדים בקלות, לא ביד ולא עם סכין, אלא אם כן תולש עמם גם חלק מעור הדג. אמנם לאחר שמניחים את הדג זמן מעל לשעה במים רותחים ועוד כמה פעולות אפשר להוריד את הקשקשים. ועי' בשו"ת שואל ונשאל ח"ה יו"ד סי' סג, שדן באריכות על דג הקרוי עכבר או פאר, שאין קשקשיו יורדים אלא ע"י השריה במים רותחין, וכתב למסקנא שמידי פלוגתא לא יצאנו והוי ספק דאורייתא לחומרא, והביא שכן מנהג המקומות לאסור דג זה באכילה. ועי' עוד בשו"ת קול מבשר להג"ר משולם ראטה זצ"ל ח"א סי' יז, שדן על דג החזיר הנז' משאלה שהגיע אליו מדייגים באילת. ושם כתב למסקנא: שדג זה אסור כדין דג טמא, ובפרט שכך נהגו שם. וכן העלה להלכה לאסור דג זה

כדין דג טמא הגאון בעל ציץ אליעזר בחלק יא סי' נד, וזאת מכיון שאין לו לבוש שריון קשקשים נקלפים. [הגם שציין שם שלאחר כשבוע מאז שהוא בדק, הביאו בדיקה נוספת, ולחלק מהדגים כן ירדו הקשקשים ללא צורך בהשריה במים חמים. ועל כך כותב שזה מפני שסוג דגים אלה הם שתי משפחות מעורבות זב"ז ומינו דומים זה לזה ואחד מהם טמא והשני יתכן שהוא טהור]. ולכן למסקנת הדברים כותב: "באשר על כן אין להתיר שום מין ממשפחות אלה כי אין כל אחריות איזה ישווקו וקרוב לודאי שהרבה יכשלו עי"כ באכילת דגים טמאים". עכ"ד. מכל מקום ברור שהדג שקשקשיו אינם יורדים אלא במים רותחים, דעתו לאסור כדין דג טמא. וכן בפועל הראינו דג זה למור"ר הגאון הראש"ל רבי שלמה משה עמאר שליט"א, ולאחר שבדק וניסה להוריד את הקשקשים בכל דרך, ולא צלח. ועל כן הורה לאסור דג זה.

ב. קשקשים משונים וחדים כמחט

דג טונה – בלו מרלין: דג זה שייך למשפחת דגי הטונה [ראה לעיל ערך "טונה"], אולם קשקשיו של דג זה שונים משאר הדגים, בכך שקשקשיו אינם עגולים ושוכבים אחד על מישנהו, אלא חדין כמחט ואינם שוכבים אחד על מישנהו. הבאתי דג זה לפני מור"ר הראש"ל הג"ר שמ"ע שליט"א, ולאחר שבחן את הדג מקרוב, כתב תשובה הלכתית בקיצור נמרץ, ותורף דבריו הם, שהדבר נתון בספק ואין ראיה ברורה להתיר, ועל כן יש להחמיר ולאסור דג זה באכילה. את עיקר מסקנת דבריו ביסס מור"ר שליט"א על דבריו של הגאון בעל הצמח צדק זצ"ל, שדן בחלק א חיו"ד סי' סא אודות דג השאטריא, ובתנ"ד כתב שאפשר לומר שכל קשקשין שחדין כמחט, אינם הקשקשים הכתובים בתורה, ובסו"ד נשאר בספק בדבר זה. וכיון שלהלכה נשאר הצ"צ בספק, הורה מור"ר שליט"א שיש להחמיר ולאסור כדין כל ספק דאורייתא, עד שיימצא סימוכין ויתידות חזקות לפשוט את אשר נשאר בספק הגאון בעל הצמח צדק זצ"ל.

ג. קשקשים קשים וצורתם רגילה אולם דרושה מומחיות לזהותם להורידם

דג מרלוזה דה קולה - הוקי: דג זה מגיע מארגנטינה. הדג מגיע ככל דגי הבקלה עם עור על גבו. אולם העור נדמה כניילון, עור עדין מאד. והוא נראה חלק לחלוטין ללא כל סימני קשקשת או בית קשקש שנראים לעין. בשיחה שלי עם הרב יואל ענתבי שליט"א [בן הגר"א ענתבי זצ"ל] הוא העיד בפני שיש לדג

זה קשקשים גדולים שנופלים כשהדג יוצא מהמים, והוא ראה זאת על גבי האניה. ומנהג החרדים דארגנטינה לאכול דג זה בשופי. עכ"פ למרות עדותו ניסיתי להתבונן היטב בדג זה, ולקחתי כמות גדולה של דגים לביתי ולאחר הפשרה ניסיתי מכל מיני צדדים וניסיתי באמצעות הצפורן וההרגשה היא שהעור חלק. אולם לקחתי סכין [שעקב אורכו הוא מקיף את כל רוחב הדג] והעברתי על העור [מהצד הנגדי וטבעי של העור], ובכל ההעברה ירדו קשקשים רגילים בצורתם ובחוזקם ונראים לעין רגילה ללא כל ספק, ומייד הבחנתי שהעור המיוחד של הדג יוצר טעות אופטית שהדג ללא קשקשים אולם אכן יש שם קשקשים, ולכן הוריתי להיתר בצירוף מה שהעיד בפני הרב ענתבי שליך הראש יש קשקשים גדולים יותר ובולטים יותר [לארץ הדג מגיע ללא ראש, כך שלא יכולתי להבחין בזה], ועוד שיש גם על גוף הדג קשקשים גדולים יותר שנושרים בזמן עלייתו מהמים. ובשיחה שקיימו עמי רבנים מועד הכשרות של הבד"ץ העדה החרדית הסברתי להם את הדברים בעל פה. והם שלחו לביתי שני רבנים מחברי ועד הכשרות של העדה החרדית שראו הכל בעיניהם ומיד ענו כאחד ואמרו שהדג כשר ללא חשש.

ד. דג שקשקשיו דקים מאד ואינם ניכרים ונמצאים על גופו אולם

תחת עור עליון

דג קינג קליפ: דג זה מגיע מדרום אפריקה, וכמדומני שהוא נמצא גם באוסטרליה. בדג זה יש את הזן העיקרי, ויש זנים שקצת דומים לו. הזן העיקרי צבע עורו נוטה לצבע ורדרד, הדג גדל בקרקעית הים, במבט כללי נראה שלדג אן קשקשים כלל, אולם זה עקב עור שומני שעוטף אותו. אך למעשה תחת לעור הזה יש את העור הצמוד לגוף הדג ועל גביו יש קשקשים, אלא שבתחילה קשה לזהותם ורק לאחר התבוננות ולימוד היטב אפשר להבחין בקשקשים. אמנם כאשר לומדים היכן הקשקשים אפשר להורידם בקלות, וכשמורידים את הקשקשים אין כלל פגיעה בעור כך שלא ניתן לומר שזה דילדולי עור. צורת הקשקשים, הם אינם חדים [כבשל דג "מרלין"] אלא צורה רגילה של קשקש. מאידך הקשקשים שונים מדגים אחרים בזה שהם רכים מאד מאד [אלא שבשהיה של זמן הם מתקשים] ומתקפלים במקומם, ומקום אחיזתם בדג מועט מאד [ובזה הם שונים מקשקשים אחרים שאינם נראים בקלות כבדג "מרלוזה הוקי"].

הנה הדיון אודות הכשרות של דג זה כבר נפתח לפני שנים רבות כאשר ראשון המדברים אודות דג זה הוא הראב"ד דיוהנסבורג הגר"י קוסובסקי זצ"ל [גיסו של האחיעזר], שבנו הגר"מ קוסובסקי מעיד שאביו בדק את הדג הזה יחד עם רב נוסף והעלו בבירור שהדג הוא טהור. ובמכתב בכת"י של הגר"מ קוסובסקי זצ"ל מתאריך י"ט כסלו תשי"ד, הוא כותב וז"ל: ביקרתי במחסן של סוחרי הדגים ובדקתי את דג הזה ומתברר בל שום ספק שיש לו קשקשים והוא טהור. ומאידך במכתב אחר של הגר"י זלצר זצ"ל ראב"ד דקהילת עדת ישורון ביוהנסבורג, מיום צום גדליה תשי"ח, כתב את העדות על הרב קוסובסקי האב ובנו שבדקו והעלו שהדגים כשרים. אלא שציין בשם הרב צימרמן שהעיד בפני שהבי"ד בקיפטאון לא הכשירו את הדג הזה. אלא שבימים אלו הוציא הרב יוסף מלצר שליט"א רב דקהילת עדת ישורון מכתב [מיום יב מנ"א תשס"ד] שמעיד שתח"י יש את ההתכתבויות בין בי"ד דקיפטאון והבי"ד דיוהנסבורג, ועיקר התכתבות היתה שיש דג הדומה לקינג קליפ ועליו אין קשקשים כלל, והם טענו שהיה לבי"ד ביוהנסבורג להבהיר את הסוג המדויק של הדג. והבי"ד ביוהנסבורג ענו להם שהדג השני הטמא אינו מצוי כלל בשוק. כך שגם עדותו של הרב צימרמן איננה מדויקת. ובפועל כיום גם בד"ץ דק"ק יוהנסבורג וגם בד"ץ דק"ק קיפטאון מאשרים את הדג הזה כדג כשר. וכמו"כ הוא מעיד שאביו זצ"ל מעולם לא אסר את הדג למרות שהוא לא אכל דג זה מעולם.

בנוסף לעדויות האמורות מעיד במכתב מיום יז טבת תשס"ה הגרמ"ד גוטניק מועד הכשרות דסידני, שלפני 25 שנה כבר בדקו את הדג הזה וראו שיש לו קשקשים קטנים לאורך כל גופו, וכשמסירים אותם הם אינם עושים פגם בעור, וזה סימן הכשרות המקובל בדגים. ולכן הוא כשר והם נוהגים לאכול דג זה בכל הקהילות של מלבורן וסידני. ושוב לפני כמה חודשים בדקו הרבנים במקום, וביניהם הגרא"צ בעק שליט"א מו"צ דקהילת החרדים עדת ישראל במלבורן, והגרמ"ז גוטניק מנהל ועד הכשרות במלבורן, והגיעו כולם למסקנא שהדג כשר.

ומאידך הגר"י פויפר שליט"א מו"צ ביוהנסבורג, יצא לערער על כך שרוב הציבור רוב הקהילות מתירים דג זה, לאחר שבעבר הגר"י זלצר זצ"ל אסר זאת [דבר הנסתר ממכתבו של בנו שליט"א הנז' לעיל] וכן יבדל"א הגר"מ שטרנבוך שליט"א אסר דג זה. ובאמת במכתב מיום יד טבת תשס"ה כתב הגר"מ שטרנבוך

מכתב לרב פויפר לחזק את דעתו שאוסרת, והוא מעיד שכן הורה הגר"י זלצר לאסור דג זה. ואף אם יש לו קשקשים הוא אסור כיון שזה אינו כדרך הדגים.

לדעת האוסרים הצטרפו חברי בד"ץ העדה החרדית, שכתבו שאין לו סימני טהרה המפורשים בתורה הן מחמת שקשקיו נמצאים תחת העור. ועוד והוא העיקר שהקשקשים אינם נראים כקשקשים אלא כקליפת עור ואין סימני כשרות מבוררים, הם מסיימים את מכתבם שאסור לאוכלם כדן שאר שרצים טמאים.

[ובאמת לענ"ד קצת תמוה לכתוב שזה מקליפה של העור, שהרי אם זה מהעור היאך הם יורדים בקלות? והיאך אין העור נפגע? וראה עוד לקמן].

והנה כתנא דמסייע לדבריו הביא הגר"י פויפר את דעת הגר"י ביעלסקי מברוקלין שכתב לו שקשקשים אלו בעייתים, כיון שכדי מוצאם צריך חיפוש קשה ומטריד. ומבלי הדרכת בקי א"א למוצאם. ואף לדעת חכמי וילנא שהתירו קשקשים תחת העור, אין זה אלא בכה"ג שיש עליו גלד דק, ולא עור שלם כבדג הזה. ונראה שהם חלק מגדרי העור ולא שריון קשקשים. ועוד הוסיף וכתב, שקשקשים אלו דקים יותר מקרום ביצה ולא נמצאו כאלו בשום דג מקובל. ואף שמרן השולחן ערוך [יר"ד פג] התיר בקשקשים דקים מאד ואינם ניכרים, אם ניכרים ע"י בגד או מים מותרים, אינו ענין לכאן, כי השו"ע דיבר היכא דאיכא תורת קשקשת בקצת קושי. משא"כ באלה שמשמושם רך יותר מנייר טישו. ומסיים את דבריו שאף אם יש מי שמתעקש להתיר איך אפשר ללכת אחרי פניית לבבנו לבד במקום שצדדי איסור דאורייתא כ"כ בולטים. עכת"ד.

ובמכתב שנשלח אל מו"ר הרבנים הראשיים לישראל מאגודת הרבנים של אמריקה וקנדה ראיתי שמעיד הרב גינזבערג שדעת הבי"ד של אגודת הרבנים היא לאסור את הדגים הנ"ל. אולם לא ביארו את טעמם לאסור.

ובמכתב נוסף ששלח הגר"צ שכטר מארה"ב להגר"מ קורצטאג רב ואב"ד דיוהנסבורג [הסובר התיר דג זה] העלה לפניו שתי טענות, האחת, שקשקשים צריכים להיות שריון קשקשים לשמירה [ומדייק זאת מהגמ' בע"ז דף לט ע"א, שחשבה שדג שאין לו קשקשים אינו יכול להתקיים במים מלוחים, והוא מסביר שזה משום שאין לו שריון לשמור עליו]. וקשקשים של דג הקינג

קליפ רכים מאד וודאי אינם יכולים לשמש כשריון. והגם שהוא אומר שלהלכה לא נראה כן שזה לשמש כשריון, ומשום שמירה שהרי התירו גם בקשקש אחד, שזה ודאי לא מהני לשמירה, אך עכ"פ זה פשוטו. [הגם שצ"ל שהגמרא עצמה אומרת שאנו רואים שהדג ללא קשקשים כן נמצא במים מלוחים, משמע שהגמרא דוחה טעם זה ולא מסכימה כלל שזה לשמירה, כך שלטעם זה אינו גם ע"פ פשוטו. אולם עי' בשו"ת שואל ונשאל מהדורה א' ח"ג סי' נד, שמשמע שם כדברים הנז' שקשקשים צריכים להיות שריון להגנה, עי"ש. ש.ז.ר.]. ועוד הוסיף במכתבו טענה אחרת וחדשה, שהוא שמע ממומחים שהדג הזה אינו שט באמצעות הסנפירים שלו אלא שוחה בתנועות פיתוליות כשל נחש, והסנפירים שלו אינם אלא לאזן את גופו. וממילא אין לו דין של סנפיר. וכשם שאין לו סנפיר ה"ה שהקשקשת שלו אינה קשקשת. עכ"ד. והוא מסיים שהדג הזה יותר דומה לחיית מים כעין "אאל" [צלופח], שהוא דג טמא, כיון שאינו שט בסנפיריו. ואם הוא חיית מים אז גם אם יש לו קשקשים הוא איננו טהור, והוא מציין בשם הגר"א סולבייצ'יק צ"ל שהוא שמע ממנו שסימני טהרה שאמרה תורה הם לדגים ולא לחיות ים, אולם חיית ים גם אם יש לה סימני טהרה הם אינם טהורים, ודג זה שאינו מתמש בסנפיריו הוא דומה לחיים מים ולא לדג. עכ"ד.

אלא שראיתי לאחרים שהביאו דיעות המומחים שדג זה כן שט בסנפיריו, ויש לברר את המציאות יותר טוב. אלא שלמעשה נראה לומר באופן ברור שבים יש שני חלוקות האחד דגים והשני חיות. ולדגים יש צורה של דגים, ויש ביניהם כשרים ויש טמאים. ויש סוג שני של חיות והם שונים בתכלית, יש להם כמין רגליים, ואין להם סנפירים וכו'. ובאמת שאפשר לדקדק כך מלשון הרמב"ם שכתב בהל' מאכלות אסורות בפ"ב הי"ב וז"ל: "האוכל כזית משרץ המים לוקה מן התורה שנאמר אל תשקצו את נפשותיכם בכל השרץ השורץ ולא תטמאו בהם הרי כלל בלאו זה שרץ הארץ ושרץ העוף ושרץ המים, אי זהו שרץ המים אלו הבריות הקטנות כמו התולעים והעלוקה שבמים והבריות הגדולות ביתר שהן חיות הים, כללו של דבר כל שאינו בצורת הדגים לא דג טמא ולא דג טהור, כגון כלב המים והדלפון והצפרדע וכיוצא בהן". ולכאורה הדג שלפנינו וודאי צורת דג יש לו ולא צורה של חיה ואין לחוש לחשש זה.

והנה נשלח אלי מכתבו הארוך של הרב פויפר שנו"נ באריכות לאסור דג זה. והוא לא הביא שם מכל האמור לעיל באריכות אודות המנהגים הקדומים

במדינתם של בתי דין המקומיים ואת דיעות הרבנים הקדמונים שהתירו, אלא הביא כמה דיעות שאסרו. והכל בקיצור. אולם הוא האריך להוכיח שדג זה אסור. ראשית דימה זאת לצלופחא, וכתב שנראה שהמדובר הוא על צלופחא עם קשקשים כי אם לא כן מה החידוש. וידוע שיש מיני צלופחים רבים ויש בהם עם קשקשים, ועל כרחק שהם אסורים משום שקשקשיהם רכים מאד וכעין זה ממש יש בקינג קליפ.

על דבריו אלו יש להעיר, ואצטט מדברי שו"ת שואל ונשאל הנז' שכתב וז"ל: "אך לפע"ד בלא"ה ל"ק דכפי הנראה בש"ס דהקדים דהוה דמי לצלופחא או דדמי לשפר נונא, וא"כ באמת ה' מקום להתירו דאפשר כבר נשרו בעת עלותו מהמים או שעתיד לגדל לאחר זמן דשרי כמבואר בס"א, ורק משום דדמי לאותן הדגים שהיו טמאים הוא דרצה לאסור, וכדאמרו דדמי לצלופחא ולשפר נונא, ועיין בתוס' דף ל"ט שם ד"ה ה"ג, ולכך כיון דחזא ביה קלפי, א"כ חזי דנבדל מצלופחא שאין לו קלפים כלל, א"כ לא אחזיק בי' ריעותא, דמ"ש מכל הדגים דרואים אנו בו קלפים ושרי ולא בדקינן כלל, וע"כ משום דמה"ת להחזיק בו ריעותא, וה"ה בזה כל דנבדל מאותן הדגים טמאים דדמי לי'. וז"ב מאד". עכ"ד. הרי שדעתו שאיירינן בצלופח שאין בו קשקשים כלל. [וכמדומני שיש על דברים אלו בארוכה בשו"ת בנין אב להראש"ל הג"ר אב"ד, ואין הספר מצוי כאן איתי כעת].

עוד הוסיף שם לומר שלשון קשקשת הוא מחמת הסכסוך שיש בו. והוא מדברי התוס' עמ"ס חולין דף כג סוף ד"ה איצטריך, שכתבו וי"ל דלשון קשקשת משמע דבר שאינו שווה וחלק דבר שהיד מסכסכת בו. ועי' בשיטמ"ק שם על דברי התוס'. וע"ע ברשב"א עמ"ס חולין דס"ו ע"ב בד"ה מכדי, מש"כ בשם הרא"ש. והביא שם את דברי הגר"ב רנשבורג בחכמת בצלאל עמ"ס נדה דנ"א, שהביאור מסכסך הוא שאם ימשמש בהם מלמטה למעלה מצד הזנב לצד הראש היד תסתכסך ותשתהה שם. ועוד הוסיף להביא מדברי הצמח צדק יו"ד סי' סא בביאור ענין הסיכסוך. והביא ע"כ כמה פסקי דין שנגזרו מדין זה. א. דברי החכמת בצלאל לאסור הדג שקשקשיו דבוקים וחזקים מאד שלא נקלפו ביד או בכלי. ב. פסק החת"ס עמ"ס נדה דף נא בד"ה הוא אמינא, שכתב לאסור דג שקשקשיו שקועים עמוק בעור וכשהיו מעבירים היד על גופו לא היו יכולים לחוש בהם. והכריע לאסור מדברי התוס' הנז', שקשקשת הוא דבר שהיד מסכסך

בו. והוסיף הרב הכותב שזה הן לדעת החת"ס שאוסר קשקשים תחת העור, והן לדעת הבית הלל שמתירים כל שיש עור תחת הקשקש אף שיש עור אחר הפרוש מעליו, כיון שאינו מורגש לכו"ע אסור. ג. הביא את דברי הצמח צדק שאסר את הדג שקשקשיו עומדים וחדים כמחט, וכשהיו מעבירים את היד עליו בין מהראש לזנב ובין מהזנב לראש היד מתעכבת ושוהה והרי זה דומה לסכין אוגרת ולא למסוכסכת וטמא. והרב הכותב הקשה על סברת הסכסוך שגם קשקשים דקים מאד ואינם ניכרים, אם כרכוהו בבגד או במים ונמצאו קשקשים מותר. וע"כ שהם כשרים למרות שאין היד מסתכסכת. אלא שביאר את הדברים לפי מה שדייק מהצ"צ שם, שאין הכוונה שהוא מעביר את היד על כל הדג כללי, אלא על הקשקש שעל הדג. ואם כן לאחר שאתה יודע את מקום הקשקש באם תעביר את היד על הקשקש האם היד תסתכסך כן או לא, זה עיקר הדין. ומכל זה מסיק שאם כן בקינג קליפ כיון שהקשקש רך מאד ואינו יכול לעמוד, ואם ידחוק בו לא יעמוד אלא יתקפל לצד אחר, ולא מיקרי דבר שהיד מסתכסך, ומסתבך, וחוכך ומתעכב בו. ויש לאסור הדג מטעם זה.

ולעני"ד אין מכל הנ"ל כלל הוכחה לנידו"ד, כיון שברור שאם יפגוש בקשקש היד לא תעבור כאילו המקום חלק, ואף אם הקשקש יתקפל לצד השני עדיין היד מרגישה בזה, וכל כוונתם למעט היכא שלא נרגש כלל כאילו אין כלל קשקשים והעור חלק, או מחמת שהקשקשים שקועים ואינם נרגשים או מחמת שהם דבוקים. אולם היכא שאתה מעביר את היד ואתה פוגע בקשקש אף שהוא רך ומתקפל לאחור וכי"ב, עדיין הוא מקרא מסתכסך, ואיננו דומה לקשקש שקוע או דבוק ממש.

עוד הוסיף לאסור מדברי התרגום לקשקשת "קלפי" וכן הוא בלשון הגמרא. ולקליפה יש תכונה שהיא עוטפת וכאן זה לא עוטף עקב רכותו שמתקפל. ועוד שקצהו נתלש מן העור ולא שייך בזה לשון קליפה. ועוד שאין לו תכונת שמירה כיון שאם יתקע בו דבר אינו עומד במקומו. [עי' בזה באריכות בדברי הצמח צדק הנז' שחקר בזה והביא נ"מ לגבי הדג שהוא דן עליו שם].

ולעני"ד אין הדברים מוכרחים, מלבד שבתורה כתוב קשקשת ולא קליפין ולכן הצמח צדק לא הכריע מטעם זה. אולם בלא"ה כיון שצורת הקשקש הוא כעין קליפה והוא עוטף מה לי אם הוא דק או עבה. ואף לפי מה שביאר הרמב"ן בפרשת שמיני שהוע כעין הקליפה המתקלפת מעל הפרי, עדיין גם לקיפה דקה

מאד וגם לקליפה עבה מאד שם קליפה להם. וא"כ גם אם הקשקש המדובר הוא דק עדיין שם קליפה עליו. ואמנם בנידון הצ"צ יש נ"מ כיון שזה כמו שהוא הדגיש שקליפה מורה על קליפות פשוטות ולא דוגמת מחטין חידודין, אולם בנידו"ד שפיר דמי לקרוא לקשקש קליפה.

עוד הוסיף טעם לאסור מדברי הרמב"ן פרשת שמיני כתב שקשקשת הם כעין קליפין עגולים שגלדן דומה לציפורן. ע"כ. ומדייק לומר שאין הכוונה ברמב"ן דווקא שצורתם כצפורן [כלומר עגולים ולא חדים], שא"כ היה לו לומר רק עגולים כצפורן. אלא גם על מהותו שהוא כצפורן כלומר שהמהות דומה לצפורן מבחינת "גלדו עב". וא"כ קשקשים של הקינג קליפ כין שהם רכים מאד אינם דומים לציפורן.

ולענ"ד כל מה שהביא שם מדברי הרמב"ן הם לדינא או לעיכובא, גם אם נאמר כדבריו, עדיין ודאי שאין כונתו לעובי הקשקש או חוזקו, שהרי להדיא נפסק בשו"ע שגם הדקים מאד כשרים. ודקים אם נאמר שהכוונה ברוחבם דקים אם כך מוכרח שלא צריך לציפורן, ואם בעוביים מוכרח שאין הבדל בין רך לקשה. ועי' בספר מקל נועם בסי' נה, מש"כ בסוגריים שם להסביר את דברי השו"ע, ליישב מדברי הרמב"ן. אולם לענין עובי או חוזק או קושי לא מצינו מי שיאמר ויתן שיעור בזה בקשקשים.

והנה מעבר לכל הנז' כבר רמזתי לעיל שהגם שעל הקשקשים של דג זה יש עור. דין זה כבר נפתח באחרונים, ורמזתי לעיל לדברי החת"ס ובית הלל. ועי' בספר דרכי תשובה סי' פג ס"ק י שהביא חבל פוסקים שס"ל שכיון ולאחר קילוף הקשקשים נשאר תחתיהן עור דג בשלימותו לא איכפת לן מה שיש עוד עור אחר פרוס על הקשקשת.

[עו"ע עי' בדרכ"ת שם ס"ק לז, לענין דג שזנבו לא מפוצל, שהגם שבב"י הביא משם רבי יהודה החסיד לטמא, מ"מ רבו האחרונים שס"ל שאם יש סנפיר וקשקשת אין לחוש לזה והדג טהור. ולא בכדי השמיט מרן בשו"ע דין זה].

והנה בדעת פוסקי דורינו ראיתי כמה דברים. הנה בדעתו של הגאון הגדול הגריש"א שליט"א הגר"מ קורצטג שליט"א מעיד שהוא אמר לו שצריך מסורת, וכשהוא ענה לו שיש מסורת מהגר"י קוסבסקי זצ"ל, הנוכחים הבינו מדבריו שאפשר לסמוך ע"ז. אולם שמעתי מרבנים מרבנים אחרים שהיו אצל הגאון

הגדול שליט"א, שאמר להם שאין ליתן חותמת על דג זה אלא ככשר, אך לא למהדרין.

הגאון רבי ניסים קרליץ שליט"א כתב בכת"י בכ"ז אייר תשס"ד שיש להתייחס לדג כאל דג טמא. ומאידך ביג סיון תשס"ד כתב שלאחר בירורים נוספים נמצא שיש קשקשים על הדג והוא טהור. ושוב בכ"ג שבט תשס"ה כתב שלאחר בירור ועיון נוסף הוחלט שלמעשה לא ראוי לאכול דג זה.

אמנם הגאון בעל שו"ת שבט הלוי שליט"א כתב בתשובתו מיום שושן פורים תשס"ה להגאון הגרמ"ש קליין שליט"א שמעיקר הדין אין מקום לאסור, כי פשוטה של הלכה ביר"ד סי' פג שדגים שקשקשיהם דקים מאד ואינם ניכרים, אם כרכום בבגד ונמצאו קשקשים, מותרים. ומאידך לא הובא בטור ובשו"ע שום צורה היאך צריכה להיות הקשקשת. והוסיף שנידו"ד אינו דומה כלל לנידון הצמח צדק בדג שיש לו קשקשים חדין, כיון ששם הוא דן על עיקר היסוד אם מה שיש האם זה בכלל קשקש, משא"כ אלו שמתוחין על העור אלא שהם דקין וקל להורידם. ולכן הוא כותב שמכ"ז לבי נוטה שאין לנו טעם מספיק לאוסרם מעיקר הדין. אלא שמסיים שכדי שלא תהיה תורה כשתי תורות, וכיון שיש המפקקים ואוסרים, אע"פ שלא מצאנו טעם ברור לדבריהם, לא ינהגו גם המיקלים בדג זה עד שיבורר עוד יותר ויושוו הדיעות.

ועל סוף דבריו של הגאון בעל שבט הלוי שליט"א מצאתי שכתב כלשונו הטהור, אולם לכיוון ההפוך, שהמחמירים עושים חילול השם ויוצרים שיאמרו שיש שתי תורות - בנו של הגאון בעל הנוב"י בבואו להגן על תשובת מו"א הגאון בעל הנוב"י מפני החולקים, בתשובתו אודות דג שקשקשיו נקלפים לאחר שרייה במי אפר וז"ל [מהדו"ת יר"ד סי' כט]: "ואני לא באתי כי אם להצדיק הצדיק דמעיקרא אאמ"ו הגאון ז"ל, אשר מעלתו העיז לדחות דבריו בקש ולהזניח את דבריו כדברי בר בי רב דחד יומא ולגעור באלה אשר סומכים על הוראתו: והנה אהובי אין אני מכיר אותו וגם איש ריבו לא ידעתי מי הוא ומה הוא. אעפ"כ אם לעצתי ישמע לא ירעיש רעש גדול על האוכלים הדגים אשר קשקשיהם נקלפים ע"י מים רותחין או מי אפר כי יש להם על מי לסמוך. ומה שמעלתו כותב שיש חילול השם. הנה יותר ויותר יש חילול השם אם המון עם רואים שרבו המחלוקות, ולמה יאמרו שנחלקה התורה כשתי תורות ומה בכך שלא נהגו בו היתר מקדם לא יש בזה שום חילול השם. הלא מצינו שרבי ובית דינו התירו שמן וכיוצא

דברים הרבה, ובפרט בדבר שלא הוקבע לאיסור מעולם ולא נאסר בפירוש רק שהיו נמנעים ולא הורגלו בו לאכול. ובפרט בזמן הזה בעו"ה אשר כבוד התורה מתמעט ופריצי הדור שמחים אם רואים שני אנשים נצים במחנה העברים. ובודאי שאם כבוד מעלתו נוטה לאיסור והוא מיראי הוראה שא"צ להתיר לשואליו, אבל לא להשמיע קולו ברבים ולהתלונן על המתירין לומר שהם מטהרין את השרץ ולהרעיש בקול ענות לא ענות גבורה. וה' יברך את עמו בשלום להיות נוחים זה לזה בהלכה ומאת ה' ישא ברכה".

וכל מה שכתבתי אינו אלא ציונים ובוודאי שאין אני מכניס את ראשי בין ההרים הגדולים, ובוודאי שתמיד כאשר אני עוסק בבירור סימני טהרה של דגים עומדים ממול עיני דבריו של רבינו בעל המאירי עמ"ס ע"ז דל"ט ע"א סוד"ה הרבה מיני שכתב: "הרבה מיני דגים שקשקשת שלהם דקה מאד ואינה ניכרת, ואם נזדמן לו דג ולא הכיר בו קשקשת וקינחו בסמרטוט וכו'... וכל ספק שיולד לו בעיניו אלו אל יקל ראשו בהם עד שיתברר לו, כדי שלא יבוא לידי מכשול. ולא יאונה לצדיק כל און". אלא שלעשות רצון מו"ר כתבתי את הדברים, והוא בכוחו הגדול ובידו הנטויה יכריע ויורנו את הדרך בה נלך.

נב. בימים האחרונים שמעתי ממגדלי הדגים באפריקה כי בראש הדג יש קשקשים בולטים וגדולים, וזה להבדיל מכל הגוף שקשקשיו מתוארים כדלעיל. ולכן ביקשתי שישלחו לי לארץ 20 דגים שלימים עם ראש, על מנת שנראה את הדברים בעינינו, ואפשר שאם נווכח בעובדה זו יושוו כל הדיעות למקום אחד. וכאמור אף יתכן שיש סוגים שונים של דג זה.

בברכה

שניאור ז. רווח

גפן יחידי שזרעו תחתיו רחוק מעיקר העץ

הבא לזרוע בצד הכרם צריך שירחיק ד' אמות. ומגפן יחידית ששה טפחים. רמב"ם כלאים פ"ז ה"א. אבל כל שהוא תחת השריגים והעלין אסור, אפילו רחוק מעיקר הגפן כמה אמות. רמב"ם שם פ"ו ה"יא.

אמנם אם המרחק בין גובה השריגין לבין הירק הוא מעל ששה או עשרה טפחים יש להתיר. שכן כתב המב"ט חלק ג' סימן קכ"ז: "ואעיקרא דדינא פירכא, שנראה לי כי זו הירק שתחת גפנים אלו אינם כלאים, מפני שהגפן גבוה הרבה מן הירק, ואין סברא שיאסור הגפן באויר לירק של מטה יותר מן השיעור שאוסר הכרם לירק הנטוע בצדו תוך ד' אמות או גפן יחידי תוך ו' טפחים, כי יותר יניקה יש לירק הנזרע תוך ששה מצד לחות הארץ ושרשי הגפן והירק, ממה שיונק הירק באויר מסיכוך הגפן עליו. וכן מוכיח לשון הרמב"ם ז"ל פ"ח [מהלכות כלאים ה"א], שכתב: כבר בארנו שאע"פ שמרחיק בין הזרע ובין הגפן כשיעור, צריך ליזהר שלא תסכך הגפן על הירק או יסכך הירק על הגפן. ע"כ. נראה שעיקר היניקה היא כשנזרעין שניהם זה בצד זה בלי שיעור ההרחקה, אלא שצריך ליזהר גם בסיכוך. ולא מצאתי שום רמז באיזה שיעור תהיה יניקת הירק מן סיכוך הגפן, ואפי' שנאמר שיהיה הרחקת הסיכוך שוה לירק שניטע בצד הגפן היינו ו' טפחים, כירק שניטע בצד גפן יחידית, ואלו הירקות שתחת הגפן הן גבוהות הרבה מן הירק, וכן גפן יחידית ולא כרם שאינן שתים מכאן ושתים מכאן ואחד יוצא זנב, ואפילו היה כרם אין סברא שתהיה ההרחקה מן הסיכוך ד' אמות אויר. והרמב"ם ז"ל פ"ו, הביא מן הירושלמי ב' גנות זו על גב זו התחתונה עשויה כרם, זורע את העליונה עד שהוא מגיע לאויר עשרה טפחים קרוב לכרם, שאויר י' טפחים סמוך לכרם או לגפן יחידית אסור לזרוע בו. וכן רבנו שמשון פ"ז משנה ב' הביא הירושלמי [פ"ז ה"ב], כרם יש לה אויר, כרם יחידית אין לה אויר, מן מה דאמר ר' בון בר חייא בשם ר' שמואל בר יצחק לאויר עשרה, הינו הדא אמרה אפי' גפן יחידית יש לה אויר. ואפשר דיש לה אויר דקאמר לגפן היה אויר ו'. ובמתניתין דבעציץ נקוב נמי כתב הר"ש כולהו מודו שנאסר פירוש לאויר י', כלומר אסור להביא לאויר הכרם אבל אינו מקדש באויר, כדפי' לעיל. עכ"ד המב"ט. ועיין שם עוד מ"ש בזה.

למדנו מדבריו זצ"ל, שמכיון שבכלאים עיקר האיסור הוא היניקה, ובגפן יחידי צינו שצריך להרחיק ששה טפחים, שאחר ששה טפחים אין עוד יניקה, לכן גם הגדל תת העלין והשריגין הדין כן, דכל שגבוהה ומודלה הגפן יותר מששה טפחים מהירק דינו כגדל מן הצד, ומותר. ונראה פשוט שלדעת המב"ט ששה טפחים אלו מראש הירק הם, [כלומר, יש אויר מבדיל בין הירק לקרקע ו' טפחים], שהרי הזכיר בדבריו "שיונק הירק באויר מסיכוך הגפן עליו". א"כ ודאי שצריך שיהיה אויר ששה בין הירק לגפן המודלה מעליו. וכן מתבאר מלשון מהר"ם בן חביב דלהלן.

והנה בתחילה כתב המב"ט שדאי בששה טפחים, אבל בהמשך הביא ירושלמי ורבינו שמשון שנראה שצריך עשרה טפחים לכרם, וכתב שאפשר שמה שאומר הירושלמי שגם לגפן יחידי יש אויר היינו אויר ו'. כלומר ביחידי סגי בו' טפחים. וסתם ולא פרש טעם לחלק.

גם מהר"ם בן חביב בקול גדול סי' ס"ג, והביאו בברכי יוסף יו"ד סי' רצ"ו, דן בנדו"ד, וכתב שצריך עשרה טפחים גם לגפן, ושוב הביא דברי המב"ט, ונראה שסובר שמסקנת המב"ט הוא שצריך י' טפחים, על פי מה שהביא מהירושלמי והר"ש. ולענ"ד ד' המב"ט אינו כן, דגם אחר שהביא הירושלמי והר"ש עדיין דעתו נוטה דבגפן יחידי די בו' טפחים, כאמור. אלא דצ"ע מה הטעם לחלק בין גפן לכרם בזה.

ועל עיקר החידוש שגם במסכך כל שהוא למעלה מו' או מי' טפחים שרי, הקשה החזון איש בכלאים סי' י"ג אות ח', מד' הרמב"ם בהל' כלאים פ"ז ה"כ: "חריץ שהיה עובר בכרם עמוק עשרה כו' מותר לזרוע בתוכו ובלבד שלא יהיו הגפנים מסככין עליו". הרי להדיא דגם שיש רשות נפרדת וגובה עשרה אם מסככים מלמעלה אסור. דלא כהמב"ט ומהר"ם בן חביב. ויש ליישב, דהתם הא מיירי בחריץ שהוא עמוק עשרה, וא"כ בודאי יש לאסור בזה מחשש שהזרעים יעלו קרוב לשריגי האילן הסמוכים לקרקע פחות מעשרה, שהרי כל עומק החריץ הוא עשרה. וש"ר שכבר העיר כן בשבט הלוי ח"ח סי' רל"ד, וכתב עוד יישוב אחר. ע"ש.

עוד הקשה החזון איש מד' הרמב"ם שם בפ"ח ה"ה, שגם בעריס אסור לזרוע תחת האפפריות. ע"ש. אבל י"ל דמיירי כשאין בניהן י' טפחים. ומ"ש החזון איש שמדובר שהאפפריות הם בגובה הגדר י' טפחים, ראה רק ד' הברכי יוסף שהבי"ד

מהר"ם בן חביב בקצרה, ובאמת כבר עמד בזה ובעוד מקומות ברמב"ם מהר"ם בן חביב בתשובתו הנ"ל, וכתב שאין שום הכריח לומר שמדובר ביותר מי'. ע"ש. אלא שעיקר הערת החזו"א היא היכן מצינו חילוק זה בין יותר מי' לפחות מי', הרי הרמב"ם לא חילק. אבל כמדומה דאשתמיטתיה הא דהביאו שם המבי"ט ומהר"ם בן חביב שהירושלמי והר"ש פ"ז כ"כ להדיא, ושכן מוכח מד' הרמב"ם פ"ו ה"ה. ומה שמחלק החזו"א בין אויר מן הצד לבין הדלאה, ותמך דבריו על הא דפ"ז ה"כ, עי' בתשו' מהר"ם בן חביב הנ"ל שמאריך בזה. ועי' בשבט הלוי הנ"ל.

והגם שבגוף תשו' המבי"ט ומהר"ם בן חביב הנ"ל נראה שלא סמכו על זה לבד, אלא צירפו לזה עוד טעמים בנדון דידהו. ע"ש. אבל אינו ראיה כלל לומר שטעם קלוש הוא, וראויים ונכונים הדברים. ודיברתי בזה עם ידידי הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א, והזכירני שכבר כתב על זה בספרו חלקת השדה תשובה ארוכה ליישב השגות החזו"א על מהר"ם בן חביב. יע"ש.

על כן נראה דבגפן יחידי שהדין הוא שצריך להרחיק מעיקר הגפן ו' טפחים, וגם שלא יסכך הגפן על הירק, מ"מ אם הגפן מודלה בגובה, באופן שיש י' טפחים אויר בינו לבין הירק אין בזה איסור כלאים. ואפשר דאף לכתחילה נמי שרי לזרוע בכה"ג.

ובכרם, דמן הצד הדין הוא שצריך הרחקה ד' אמות, גם כן הדין הוא כנ"ל, דאם הרחיק מעיקר הכרם ד' אמות, ומודלה הכרם מעל י' טפחים מן הירק, באופן שיש י' טפחים אויר בינו לבין הירק, אין בו איסור כלאיים.

à'èèù ùàòáà à èòáàà
 àà à èù í èàè à èùàò
 àà à èàá úàá úà úàá í

הלכות חלה

סיכום סימן שכ"ד סעיף א'

[המשך מגליון קודם]

ובפיה"מ בחלה (פ"ב מ"ו) כתב הרמב"ם דאם באנו לשער מה שתכיל זאת המידה במשקל, ישתנה כפי שינוי דבר המדוד, לפי שאין כובד המשקל השעורים והחיטים שוים ולא מיני הקמח כולם משקלם שוה אע"פ שהם ממין אחד, ולא נתנו לו שיעור חלה במשקל אלא במידה וכו', והנותן שיעור חלה בשיעור המשקלים (כלומר מבלי לתחשב בדבר המדוד) טועה, ומקום טעותו גלוי מאד אלא אם נתן זה בקירוב במין רמוז אליו וכו'. ע"ש. וכן כתב בפ"ק דעדיות (מ"ב), דשיעור החלה נודע במידה ולא במשקל, לשינוי הדברים הנמדדים בכבדותם וקלותם אע"פ שהמידה אחת.

ולכן בכל המקומות הדגיש הרמב"ם שמשקל התק"כ דרה"ם שהזכיר הוא לפי קמח החיטים שבמצרים. וכתב הרדב"ז שהם ז' אוקיות וחצי במשקל ירושלים (יוצא שהאוקיא כמעט 70 דרה"ם. ואינו מוסכם לכל כמו שיתבאר בע"ה), אבל נראה שהקמח של ירושלים הוא יותר כבד משל מצרים מעט, ולעולם צריך ליזהר שלא יעשה העיסה פחות משיעור זה, כדי שלא תהיה ברכה לבטלה. ע"ש. גם הב"י יו"ד סי' שכ"ד כתב דמשקל הרמב"ם הוא בחיטי מצרים בזמנו. [ועי' מה שכתבו על זה בהגהות והערות]. וגם בשו"ע כתב המחבר דמשקל חמשת רבעים קמח הוא תק"כ דרה"ם מקמח חטים שבמצרים. וכן באו"ח סי' תנ"ו כתב המחבר דשיעורה מקמח חטה מצרית תק"כ דרה"ם מצריים בקירוב. ע"ש.

וא"כ לפי"ז צריך להקפיד שלא לשער לכתחילה יותר מידי בצמצום, כי שמא קמח שלנו יותר כבד מהקמח המצרי.

וכתב בהגהות הרמ"א: כלי המחזיק עשר אצבעות על עשר אצבעות, ברום שלש אצבעות ותשיעית אצבע בקרוב, הוא שיעור החלה. וכן מדה שיש בה ז'

אצבעות פחות ב' תשיעיות אצבע [על ז' פחות ב' תשיעיות אצבע], ברום ז' אצבעות פחות ב' תשיעיות אצבע, הוא העומר. וכל האצבעות אלו הם רוחב גודל של יד (רמב"ם פרק ו' דביכורים). הנה שיעורים אלו הזכירם הרמב"ם בה' ביכורים (פ"ו הט"ו) וכתב שם דשתי המדות אלו כאחד הם עולים. ע"ש.

והטור ביו"ד סי' שכ"ד הזכיר גם כן שהרמב"ם שיער מדת הכלי שהוא שבע אצבעות פחות ב' תשיעית אצבע, על ז' אצבעות פחות ב' תשיעית אצבע, ברום ז' אצבעות פחות ב' תשיעית אצבע [ופלא על הב"י שכתב דנוסחת ספר הרמב"ם שבידינו אינה מכוונת עם מ"ש רבינו הטור בשמו. וכבר תמה עליו בהגהות והערות. ושמה גירסא אחרת בטור נזדמנה לפני רבנו הב"י]. ואפשר מה שהזכיר הטור דוקא המידה השניה משום שמידותיה שוים באורך ורוחב וגובה וכמו שכתב המאירי בפסחים (דף קט:): שמידה זו היא הנאה שבכולם וכתב דשבורו לא יבא בצמצום רק בקירוב ובתוספת מועט, ומתוך שתכונת הכלי מהודרת יותר מן האחרות להיותו מעוקב, ר"ל שוה בשלשה רחקיו שהם האורך והרוחב והגובה אין להקפיד במיעוט תוספתו וכו'. וע"ש שהאריך למדוד התוספת המועטת.

וכפיה"מ פ"ק דעדיות (מ"ב) ופ"ב דחלה (מ"ו), דקדק הרמב"ם יותר, וכתב דמידת החלה היא מידה שתהיה רחבה עשר אצבעות על עשר אצבעות, ברום שלש אצבעות ועשירית אצבע ועשירית אצבע וחלק משני אלפים וחמש מאות מן אצבע על הדקדוק ($10 \cdot 10 \cdot 3.1125 = 311.25$) ואם תרצה לומר בקרוב מעט מאד תאמר מידה שיהיה בה ז' אצבעות פחות ב' תשיעית אצבע ברום ז' אצבעות פחות ב' תשיעית אצבע ($6.77 \cdot 6.77 \cdot 6.77 = 311.35$). וכבר בארנו פעמים רבות כי אצבע שמשערים בו הוא הגודל (פי' אגודל)

ו**כתב** הש"ך (סק"ד) שהדבר פשוט שמידות אלו הם מרובעות ולא עגולות, שהרי הוא מהרמב"ם פ"ו מהל' בכורים שלמדו מרביעית של תורה של פסח, שהוא במרובע, וכמו שנתבאר שם בדברי הפוסקים. וע"ל סימן ר"א ס"ק ו'. וכ"כ בס' מע"מ דף קכ"ג ע"א. ודלא כהעט"ז שהסתפק בזה. ע"ש.

והנה בשו"ת ראב"ד (סי' סד הובא בריטב"א פסחים מח:): הזכיר מידה אחרת וז"ל, ולפי חשבון זה (מה שכתב בתחילה דשיעור רביעית הוא אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע. $2 \cdot 2 \cdot 28.7 = 10.8$) יצטרך

לשיעור חלה כלי אחד של שש אצבעות על שש אצבעות ברום שמונה אצבעות ושלשה חומשין וחומש חומשא (311.04=6*6*8.64), כיצד מ"ג ביצים וחומש ביצה שהם שיעור חלה הם כ"ט רביעיות פחות חומש, וחשוב לכל רביעית י"א אצבעות פחות חומש, שכך עולה אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע בתבריתא (פי' בתשבורת) ויעלה בין הכל ש"א אצבעות וחומש חומשא (311.04). ואין מפרישין חלה בפחות משיעור זה ואם הפריש אינה חלה. וכן כתב המאירי בפסחים (דף קט:): דכבר התקינו קצת חכמים למדה זו כלי שחללו שש אצבעות על שש אצבעות ברום שמונה אצבעות ושלש חומשין וחומש חומשא ותשבורו בא בצמצום לשיעור זה, ע"ש.

והוסיף שם בשו"ת הראב"ד (סי' סה) דאי אוסיף עלייהו ועודות דהוו שתי ביצים ושביעית (בב"י נדפס בטעות ורביעית) ביצה שפיר דמי ולזה שומעין שעשה כהוגן. ואם פחת משיעור זה הפסיד לענין חלה וכו', ע"ש.

וכן כתב המאירי, דמ"מ אחר אחרוני הרבנים אני בא ונמשך אחר דעתם להוסיף בשיעור חלה הועודות, שהם קרוב לשני ביצים, ונמצא שיעור חלה ארבעים וחמש ביצים, שהם שלשים רביעיות, ואתה צריך בהם לכלי שתשבורו שכ"ד אצבעות, ולחשבון זה עשיתי מדה של פסח בשש אצבעות על שש אצבעות אבל ברום תשע אצבעות, ועולה תשבורו לשכ"ד אצבעות, ע"ש. וכן כתב הריטב"א בפסחים (דף מח:): דאם תוסיף אועידות כדברי ר"ת ז"ל והם עולים קרוב ל"ג ביצים (בראב"ד לעיל כתוב שתי ביצים ושביעית ביצה) יהיו י' רביעיות שהם שכ"ד אצבעות וכלי שהיא שש על שש אצבעות ברום תשע אצבעות בתריתא שכ"ד אצבעות לא פחות ולא יותר, ע"ש. [ועי' מה שתיקן בלשונו המהדיר בהוצאת מוסד הרב קוק] וכבר הזכרנו דעתם לעיל שהם התכונו לפסוק כרבי יוסי.

עוד בשלחן ערוך סעיף א:

אין חייב בחלה אלא חמשת מיני תבואה (שהן חטין ושעורים וכוסמין ושבולת שועל ושיפון כדמפרש ואזיל. ש"ך סק"א).

ומקורו במשנה ריש מסכת חלה (פ"א מ"א), חמשה דברים חייבים בחלה החטים והשעורים וכוסמים ושבולת שועל ושיפון. והוא שנוי גם כן במשנה

דמנחות (דף ע). ופירש הרע"ב, דגמרינן חלה מפסח, נאמר בפסח לחם עוני, ונאמר לחם בחלה והיה באכלכם מלחם הארץ, מה לחם האמור בפסח דבר הבא לידי חימוץ אף לחם האמור בחלה דבר הבא לידי חימוץ, ואין לך דבר הבא לידי חימוץ אלא אלו חמשת המינים בלבד, ע"ש. והוא מגמרא דמנחות (דף ע). וכן הוא בירושלמי ריש חלה (דף א:). [ושם בגמרא ובירושלמי הסבירו דשאר המינים אינם באים לידי חימוץ אלא לידי סירחון, וביאר הרגמ"ה במנחות דהיינו שמתגדלין אבל אין מחמיצין].

הלפותות לחיוב חלה דווקא בחמשת המינים והנפק"מ ביניהם

והנה בירושלמי שם (דף א). לפני לימוד זה דלחם לחם ממצה, הביאו לימוד אחר וז"ל שם, חמשה דברים חייבין בחלה כו' כתיב והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו תרומה לה, יכול יהו כל הדברים חייבין בחלה, תלמוד לומר מלחם ולא כל לחם, אם מלחם ולא כל לחם אין לי אלא חיטין ושעורין בלבד, כוסמין שיבולת שועל ושיפון מניין, תלמוד לומר ראשית עריסותיכם ריבה וריבה הכל, רבי יוסי בשם רבי שמעון תני וכו' נאמר לחם בפסח ונאמר לחם בחלה מה לחם שנאמר בפסח וכו', ע"ש. [וכן הוא בירושלמי דפסחים פ"ב ה"ד].

והנה הפני משה על הירושלמי בחלה ובפסחים פירש מה שאמרה הגמרא וריבה הכל שהוא לשון קושיא, פי' ואימא ריבה הכל, ואפילו שאר מינים, וקאמר רבי יוסי בשם ר"ש וכו' דנלמד מלחם לחם דמצה, ע"ש.

ומבואר לפי דברי הפני משה והר"א פולדא, שהירושלמי חזר בו מהתירוק הראשון ותירץ דילפינן מגז"ש לחם מלחם מפסח, וכגמרא דידן במנחות. ואפשר דכך למדו הרע"ב והרמב"ם בפיה"מ שהזכירו רק הגז"ש דלחם לחם ממצה, משום דהבינו בירושלמי כפי' הפני משה. אבל הר"א פולדא² והקרוב

² הנה המהר"א פולדא בפירושו לירושלמי כתב דורובה הכל, קושיא היא, אם עריסותיכם ריבה נרבה כל המינים כפירוש הפני משה, אבל סיים המהר"א פולדא דאין תירוק לקושיא זאת, דלא חש לה הא (צ"ל דהא) דמרבין הגי' דברים לפי שהן מיין של הפרט, כדתנן בפ"ד דמכילתין איזהו מין במינו וכו', ע"ש. [עי' כעין זה בתוס' שבת דף י. ד"ה טריחותא וכו' ולא חייש לשנויי קושיא קמייתא וכו', ע"ש]. ומבואר דהבין דלפי המסקנא שפיר ילפינן מהפסוק מלחם ולא כל לחם, וכן הוא להדיא בהמשך פירוש המהר"א פולדא, שכתב רבי יוסי בשם ר"ש תני רבי ישמעאל כן, רבי ישמעאל תני הכי כמו שאמרנו דמרבה לגי' מינים מעריסותיכם וממעט להו לאורז וכולי מלחם ולא כל

העדה והגר"א כולהו למדו בירושלמי דלמסקנא גם הלימוד דמלחם ולא כל לחם מתקיים. וכן משמע בר"ש על המשנה דידן שהביא שני הלימודים, ע"ש.

לחם אבל רבי יונה בשם רבי ישמעאל מרבה לכל הג' מינים וממעט לאורז ודוחן מג"ש (דלחם לחם) וכדמסיק, ע"ש.

וכמו כן פירש הר"ש סירילא"ו, דבזה פליגי רבי יוסי ורבי יונה בירושלמי, דרבי יוסי בשם ר"ל בשם רבי ישמעאל ס"ל דלא מרבינן מראשית עריסותיכם אלא חמשת המינים בלבד, ולקושיית דריבה הכל לא חש לה דהוה משני אחר שריבה ומיעט מרבה אני חמשת המינים שהוא מינו ומוציא אני את אלו שאינו מינו כדרך התלמוד. ורבי יונה ורבי זעירא ור"ל בשם רבי ישמעאל עוקרין הדרשה מעיקרא מכח קושיית וריבה הכל ואומרים דרבי ישמעאל לא היה דורש מיעוט מלחם וריבוי מעריסותיכם אלא מגז"ש דלחם לחם קא מפיק ליה, ע"ש. [והיינו דהווי תרי אמוראי אליבא דר"ל בשם רבי ישמעאל]

והנה השיירי קרבן על הירושלמי דפסחים לא הוה ניחא ליה במה שכתב הר"א פולדא דלא חש לתרץ הקושיא, וכתב דהעיקר כמו שכתב הוא בקרבן העדה לפסחים שם דמראשית עריסותיכם לא מרבינן רק הג' מינין כוסמת שיבולת שועל ושיפון דדמי לפרטא בכל צד וכו' (והיינו וריבה הכל שאמרה הגמרא והוא בניחותא) ואח"כ מביאה הגמרא לימוד מהג"ש לחם לחם מפסח, ע"ש.

שוב ראיתי למאירי ריש חלה שפירש להדיא כפי' בעל קרבן העדה וז"ל תלמוד לומר ראשית עריסותיכם ריבה כלומר ריבה כל שהוא ממינם וידוע שהכוסמין מין חטים ושבולת שועל ושיפון מין שעורים, והוא סיוע גדול לפי' בעל קרבן העדה. [ויעויין בציון ירושלים בפסחים ובחלה שרצה ליישב פי' הר"א פולדא דוריבה הכל הוא בלשון קושיא, אבל כתב דיש תירוץ על זה והוא מה שכתב אח"כ נאמר לחם בפסח ונאמר לחם בחלה וכו', ושביק התירוץ מלחם וסיים דהמעין ימצא שזהו האמת, ע"ש. והנראה דלא נזדמן בפני בעל ציון ירושלים לראות פי' המהר"א פולדא בפנים והסתפק במה שהובא דבריו בקיצור בשיירי הקרבן].

והגר"א בביאורו לירושלמי כתב ופריך וריבה הכל ומשני "ת"ל מלחם", רבי יוסי אומר וכו', ע"ש. והובא גם בפי' הרידב"ז על הירושלמי ריש חלה. והיינו שהוא הוסיף בגי' הגמרא "ת"ל מלחם" וזהו תירוץ למה שהקשתה הגמרא וריבה הכל ת"ל מלחם ולא כל לחם והיינו דמרבי רק הכוסמת השבולת שועל והשיפון. ואח"כ מביאה הגמרא תירוץ אחר דילפינן מג"ש דלחם לחם מפסח כגמרא דידן במנחות, ע"ש. ונמצא דגם הגר"א מפרש וריבה דהווי לשון קושיא כפי' הר"א פולדא אלא שתיקן דהירושלמי חש לתרץ הקושיא.

והראשונים הזכירו עוד דרשה נוספת (עי' רשב"א בפסקי חלה ואו"ז ריש הל' חלה ור"ן בפסחים) המובאת בירושלמי שם (דף א:), רבי שמואל בר נחמן שמע כולה מן אהן קרייא (ישעיה כח), ושם חיטה שורה ושעורה נסמן וכוסמת גבולתו, ושם חיטה אלו החטים, שורה זו שיבולת שועל, ולמה נקרא שמה שורה שהיא עשויה כשורה, שעורה אלו השעורים, נסמן זה השיפון, וכוסמת זה הכוסמין, גבולתו לחם, עד כאן גבולו של לחם. ולמידין מן הקבלה. אמר רבי סימון מן מה דכתיב ויסרו למשפט אלהיו יורינו (פי' שצריך לייסר אותו כדי שילך למשפט אלהיו, ביאורי הגר"א) כמי שהוא דבר תורה, ע"ש. ופירש הפני משה ולמידין מן הקבלה, בתמיה, וכי אנו למדין דין מדיני קבלה, ומשני רבי סימון מן מה דכתיב דהאי קרא ויסרו למשפט אלהיו יורינו כמי שהוא דבר תורה דיוורנו משמע שלמידין מכאן הוראה לדין כמו שלמידין מד"ת, ע"ש.

וכתב המראה פנים דאיכא נפ"מ בין האי ילפותא מקרא דישעיה ובין הילפותא מגז"ש דלחם לחם וכו', דאי מלחם דמצה ילפינן, אם כן מהני צירוף של כל חמשת המינים זה עם זה אם בללן ועשה מכולן עיסה אחת ויש בין כולן שיעור חלה, דהרי גבי מצה ודאי מהני צירוף כשיעור מכל החמשת המינים, וכן לענין שעובר על אכילת חמץ בצירוף שיעור מכולן, כדתנינן בפשיטות במתני' דלקמן, ואם כן ה"ה לענין צירוף חיוב חלה, דהא מגז"ש ילפינן לה מהתם, אבל להך ילפותא מהאי קרא דישעיה לא ילפינן אלא דהני חמשת המינים נקראים לחם, וענין הצירוף לא שמענו וכו', ע"ש. אבל הרמב"ם בפיה"מ כתב דדרשה זו אסמכתא בעלמא היא. ע"ש.

והנה הגמרא במנחות שם דקדקה הני אין אורז ודוחן לא וכו'. וכן הוא במשנה לקמן (פ"א מ"ד) שהאורז והדוחן וכו' פטורין מן החלה אבל דעת רבי יוחנן בן נורי בפסחים (דף לה.) דאף האורז והקרמית מיני דגן הם וחייבין על חימוצו כרת ואדם יוצא בו ידי חובתו בפסח. והוא מתוספתא ריש חלה רבי יוחנן בן נורי אומר אף הקרמית חייבת בחלה והובא בירושלמי (דף א, ב).

סימן שכד סעיף ב

א. כתבו הטושו"ע בסעיף ב: חמשת מיני תבואה מצטרפין, שאם אין בעיסה אלא חמשת רבעים מחמשתן, מצטרפין (כיון דשם חיוב חלה על כולן שוה הרי אלו מצטרפין. ש"ך). בד"א כשערבן קמח (ולש

אותן יחד, דכיון דלש אותן יחד כל העיסה נראה שוה כאלו הוא ממין אחד. ש"ך) אבל אם לש כל אחד לבדו ואין בו כשיעור ומדבקו למין אחר, אין מצטרפין אלא בזה הסדר החטים אין מצטרפין אלא עם הכוסמין וכו'.

חילוק בין בלילה לדיבוק לענין צירוף

הנה התוס' במנחות (דף ע:;) והרא"ש (הל' חלה סי' א) הזכירו כאן מה שמקשה בירושלמי פ"ק דחלה (דף ב:;) תמן תנינן (פ"ד מ"ב) איזו מין במינו, החיטים אין מצטרפין עם הכל אלא עם הכוסמין. השעורין מצטרפין עם הכל חוץ מן החיטים [ואילו כאן קתני דהחמשה דברים מצטרפין זה עם זה, משמע דכולן מצטרפין בהדי הדדי] ר' יוסי אמר ליה סתם. ר' יונה בשם ר' יוחנן תמן בנשוח וכאן בבלול, פירוש כשהמינין בלולין יפה ועושין מהן עיסה אחת כולן מצטרפין, וכשעושה עיסה מכל מין בפני עצמו אחרי כן נושכין זה בזה מצטרפין בכי האי גונא דקתני.

וכן פסק הרמב"ם בה' ביכורים (פ"ז ה"ג), וכיצד מצטרפות, אם היו של אחד ממין אחד עיסת החטים שנגעה בעיסת הכוסמין מצטרפות וכו'. ובהלכה ד', בד"א בעיסה שנגעה בעיסה אחרת, אבל הבולל קמח חמשת המינין ועושה מהם עיסה אחת הרי חמשתן מצטרפין לשיעור עיסת חלה כמו שביארנו, ע"ש. וכן פסק הסמ"ג (עשין קמא רב ע"ג).

והשתא מה שכתבו הטושו"ע כל אלו המינים מצטרפין וכו' במה דברים אמורים בשעירבן קמח, היינו מתניתין דפרק קמא דקתני דה' מינים אלו מצטרפים ואוקמוה בירושלמי בבלול. ומ"ש אבל אם לש כל אחד לבדו ואין בו שיעור ומדבקו למין אחר אין מצטרפין אלא בזה הסדר וכו', היינו מדתנן בפרק ד' דחלה (מ"ב) החטים אינם מצטרפין אלא עם הכוסמין, השעורין מצטרפים עם הכל חוץ מן החטים, רבי יוחנן בן נורי אומר שאר מינים מצטרפים זה עם זה. ואוקמוה בירושלמי בנשוח.

והנה במנחות (דף ע.) הביאה הגמרא הא דתנא כוסמין מין חטים, שבולת שועל והשיפון מין שעורים. והובא גם בפסחים (דף לה.). ופרש"י בפסחים, מין חיטין, שהוא לענין תרומה דאין תורמין ממין על שאינו מינו, ותורמין חיטין על כוסמין. והתוס' שם בפסחים הקשו על פרש"י, דבמנחות מוכח להדיא דברייתא לענין חלה מיתנייא, ע"ש. עוד הקשו הראשונים על פרש"י מהא דתנן פ"ב

דתרומות, דכל שהם כלאים זה בזה אין תורמין מזה על זה, ובריש מסכת כלאים משמע דחיטין וכוסמין כלאים זה בזה וכן שיפון עם שעורין ועם שיבולת שועל, ואם כן אין תורמין מזה על זה.

ובאמת רש"י עצמו במנחות פירש דלענין חלה איצטריך, כדאמרין במסכת חלה (פ"ד מ"ב), החיטין אין מצטרפין עם הכל חוץ מן הכוסמין, השעורים מצטרפין עם הכל חוץ מן החיטין, והאי דתנא ליה הכא משום דמתני' איירי בחלה וקתני ומצטרפין זה עם זה, ואתא תוספתא לפרושה, ע"ש. וכן פירש הרע"ב בחלה ובמנחות, דמה שאמרה המשנה (פ"א) דמצטרפין זה עם זה היינו לפי הסדר המבואר בפ"ד מ"ב, ע"ש.

ונראה דרש"י והרע"ב הבינו דכיון דגמרא דידן במנחות הביאה הברייתא על דברי המשנה, משמע דכך הבינה דאינם מצטרפין לגמרי זה עם זה אלא לפי הסדר הנזכר.

והנה כעת מצאתי להגר"א בשנות אליהו פ"א מ"א, שגרס בירושלמי רבי יוסי אומר כסתם, וביאר כונתו דמאי דקתני בפ"ד שהחיטין אין מצטרפין וכו' הוי פירוש על מה שסתם במתני' דפ"ק דמצטרפין זה עם זה, ואח"כ מביא הירושלמי הא דאמר רבי יונה בשם רבי יוחנן כאן בנשוך כאן בבלול, והוא תירוש נוסף, ולפ"ז פרש"י במנחות הוא אליבא דרבי יוסי בירושלמי. אבל כל מפרשי הירושלמי גרסו רבי יוסי אמר לה סתם, רבי יונה בשם רבי יוחנן כאן בנשוך כאן בבלול. ופירש הפני משה, רבי יוסי אמר להאי שנויא סתם, ורבי יונה קאמר לה בשם רבי יוחנן כאן בנשוך כאן בבלול. וכן פירש בביאור הגר"א על הירושלמי, דרבי יוסי אמר לה סתם, פי' שלא פירש בשם רבי יוחנן, ע"ש. וגם הרע"ב כתב בסוף דבריו דבירושלמי משמע דאם נילושו יחד מצטרפין אפילו מין בשאינו מינו וכו', משמע דמה שפירש בתחילה כפרש"י אינו לפי הירושלמי. וראוי לציין כאן מה שראיתי בפי' מהר"י בן מלכי צדק ריש כלאים, שפי' דהברייתא דכוסמין מין חיטין וכו' מיירי למיפק בהו ידי חובתן בפסח, דמחמצי כמו חיטין ושעורין, ע"ש. אבל התוס' במנחות והרא"ש בה' חלה (סי' א) וכן הר"ש ריש כלאים [ובמה שכתב הר"ש ויש לומר דההיא לצאת ידי מצה מיתנייא וכו' כבר תיקן הגר"א דצ"ל ואין לומר וכו'. וכן מוכח לשון הר"ש] דחו פירוש זה, דהא בסוף ואלו מנחות (דף עה:): תניא ליקט מכולן כזית ואכלו אם חמץ הוא ענוש כרת ואם מצה היא אדם יוצא חובתו בפסח, ומכולן היינו מכל חמשת המינים וכו'. ע"ש בדבריהם.

חמשת המינים שבללן יחד אם חייב בחלה מן התורה

והנה בירושלמי פ"ק דחלה (דף ב:) דנה הגמרא מהו שילקו על חלתן (של בלול) דבר תורה, ר' יונה בשם שמואל רבי יוסי רבי אבהו בשם רבי שמעון בן לקיש אין לוקין על חלתן דבר תורה וכו'. ומסיקה הגמרא דבאין שיעור בכל אחד אף רבי יוחנן מודה לר"ל שהוא מדרבנן ואין לוקין על חלתן, ע"ש. והעירו הרי"ט אלגאזי (הל' חלה אות יח) והחלת לחם בשיווי ברכה (סי' ג סק"ח), דלמה לא ציינו הפוסקים דבר זה שצירוף הבלול אינו אלא מדרבנן, והוא נפק"מ לענין ספקות ועוד כמה ענינים, ואדרבה מסתמות לשונם משמע דהוא מדאורייתא. וע"ש בחלת לחם שהאריך. והדרך אמונה בביאור ההלכה (פ"ו מה' ביכורים הט"ז) ד"ה כולם מצטרפין יישוב קושיא זו, שהרי בהמשך מביאה הגמרא בירושלמי רבי יוסי בשם רבי אלעזר כשם שאין האיסורין מבטלין זה את זה כן אין המצות מבטלות זו, ומשמע דר"א הוא דעה שלישית וס"ל דבכל גווני אין איסורין מבטלין זה את זה, ואפילו עד שלא נעשו איסור, וממילא לענין חלה נמי אף אם אין בהם שיעור מצטרפין מן התורה.

והנה בגמרא דידן בזבחים (דף עט.) לא מובא אלא דעת רבי יוחנן, אלא דר"ל רבי אלעזר. ופסק הרמב"ם בה' פסוה"מ (פי"ח ה"כ) כוותיה רבי אלעזר. וכמו כן פסק הרמב"ם בה' מצה (פ"ח ה"ו) כהלל בזמן הבית, שהיה כורך פסח מצה ומרור. ומבואר בירושלמי דהוא דלא כרבי יוחנן. והשתא מיושב משמעות הראשונים דבלול חייב בחלה מן התורה.

ובעיקר דין הירושלמי שחשב דנוהג בחלה דין ביטול הקשה החלת לחם (סי' ג), דמה שייך ביטול גבי חלה, דהא בחלה לא כתיב אלא מינים הבאים לידי חמץ ומצה, ואם כן לו יהא שביטלה והוי כמין אחר, מ"מ היא עיסה שבאה לידי חימוץ, ולמה לא תתחייב בחלה. ותירץ הדרך אמונה (שם) דכיון דגבי חלה אין תורמין ממין על שאינו מינו, וכמבואר בירושלמי (פ"ד ה"ב), ומסתמא ילפינן זה מתרומה, אם כן כל מין הו"ל מצוה בפני עצמה ושייך בזה שפיר ביטול. ע"ש. [וע"ע בזה בספר שערי יושר ש"ג פט"ז וי"ח].³

³ עיין בלחם הפנים המובא לעיל סוף סעיף א', שכתב נפק"מ בין הילפותות לחיוב חמשת המינים בחלה, דאי ילפינן לחם לחם מחמץ, אי"כ גם כשעירבן ובללן הוי מן התורה. ואי ילפי' מקרא דישעיה, כשעירבן הוי דרבנן. ע"ש. ולפי"ז הך ירושלמי שסובר שעירבן הוי דרבנן, תלוי בילפותות אלו. ומיושב קושיית מהריט"א אמאי לא ציינו הפוסקים הך ירושלמי, דהדבר תלוי בילפותות, וכיון שלהילפותא לחם לחם מחמץ גם כשצירפן הוי דאורייתא, והיא הדרשה היחידה דמייתי הבבלי בחולין, אי"כ לא קימ"ל כהך ירושלמי. העורך.

א'ע'י ו' ע'א'ו' ע'א'ו' ע'א'ו'
 א'ע'י ו' ע'א'ו' ע'א'ו' ע'א'ו'
 א'ע'י ו' ע'א'ו' ע'א'ו' ע'א'ו'

בענין צידוף סובין ומורסן לחלה

פסק השו"ע (סי' שכ"ד סעיף ג'): "חמש רבעים הללו השאור והסובין והמורסן מצטרפין להשלים אם לשן בלא הרקדה, אבל אם ריקד והפריש מורסן מתוכם וחזר ועירבן עמו אינו מצטרף" עכ"ל.

ומקור דינו הוא מהמשנה בחלה (פרק ב' משנה ו'): "חמשת רבעים קמח חייבים בחלה, הם ושאורן וסובן ומורסן חמשת רבעים חייבין, ניטל מורסן מתוכן וחזר לתוכן הרי אלו פטורין" עכ"ל.

א. בביאור ההבדל בין סובן למורסן

והנה בביאור ההבדל שבין מהות הסובין למורסן מצינו ב' דעות חלוקות, הדעה הרווחת היא שהסובן הוא החלק היותר זך שבחיטה והמורסן הוא הגס יותר, וכן פירש רש"י בחולין דף פ"ח ע"ב ד"ה סובין: "שהנפה קולטת". ובפירושו דמורסן כתב: "קליפה היוצאת כשכותשין במכתשת". עכ"ל. וכן פירש הרמב"ם (במסכת שבת בפירושו למשנה פרק ז' משנה ד') "בזה"ל: "וסובין הוא הסובין שלהן והוא הקמח הבינוני, ומורסן הוא המורסן שלהן והיא הקליפה העליונה העבה היוצאה בנפה תחילה". עכ"ל. הרי שהמורסן עב יותר מן הסובין. ועל פיהם פירשו הרב ברטנורא במשנתנו בחלה כאן: "סובין הוא הדק, מורסן הוא הגס, כולן מצטרפין עם הקמח להשלים השיעור". עכ"ל. וכ"כ המלאכת שלמה כאן: "מורסן גרוע מסובין כמו שהזכרתי בפרק בתרא דתרומות סי' ה' ע"כ, וכן פירש כאן התפארת ישראל.

אלא שרש"י במסכת שבת דף ע"ו ע"ב פירש איפכא, שכן כתב שם בד"ה וסובין: "קליפת חטין הנושרת מחמת כתישה, ומורסן, הנשאר בנפה" עכ"ל, וביתר ביאור כתב לפרש בכתובות דף קי"ב ע"א דכתב: "סובין, שהמכתשת מוציאה כשלותתין חטין לסולת כותשין אותן במכתשת, מורסן, הן סובין היוצאין באחרונה". עכ"ל. ומבואר מדברי רש"י הנ"ל דדוקא כאשר כותשין את החיטים מתחילה כבר נושרת קליפתם החיצונה והיא הגסה יותר שנושרת מיד וזה

ה"סובין", ואילו המורסן הוא זה שנשאר עד המשך הטחינה ורק לאחר שנטחן הקמח נשאר הוא בנפה ואינו יוצא, איפכא ממש"כ בחולין.

והאמת שבדברי רש"י עצמם אין כ"כ סתירה ממקום אחד למשנהו, וזהו עפ"י הכלל שכותבים המפרשים דפעמים רבות מצינו שרש"י מפרש במקום אחד פירוש לדבר מסוים ובמקום אחר הוא מפרש לאותו ענין בביאור אחר לגמרי, ונעתיק את מש"כ מזה המהרש"א בחידושיו לקידושין דף מ"ד ע"ב [בתוך ד"ה ובפרש"י בד"ה כלל אינו] וזה לשונו: "ודע, שגירסת רש"י מהופכת הכא מדהתם, ואין לחוש בכך כי כן דרכו לפרש במקום זה כך ובמקום אחר שינה פירושו ודו"ק" עכ"ל המהרש"א. והדברים צ"ב.

ויתכן דרש"י ביסס את פירושו על פי מה ששמע ולמד מרבותיו, וכמו שמזכיר פעמים רבות, כך פרשו רבותי, ומפרש הוא אותם או חולק או מקשה עליהם, [והאמת שבד"כ רש"י מזכיר את פרוש רבותיו רק כאשר הוא חולק או מקשה עליהם, ורק פעמים מעטות מצינו שמציין שפירוש הוא מה ש"נראה לי" דמעצמו הוא ודו"ק]. ואם כן כיון שרש"י הוא פרשן ולא מכריע [עכ"פ במקומות רבים שמפרש הוא את תחילת הגמ' לפי ההו"א שהיא פרושה המקומי שם ולא תמיד בכל מקום לפי ההכרעה הסופית והמסקנה, ואין כוונתנו למהות פירושו אלא לדרכו כאן] וידע רש"י שב' פירושים יש לחילוק המהותי שבין סובין ומורסן, ואת ב' הפירושים האלה הוא קיבל מרבותיו, לכן פיזר הוא את ב' הפירושים בב' המקומות הנ"ל, כאשר סמך הוא על המעיין שימצאו את דבריו בחולין וכן את דבריו בשבת ובכתובות ויראה שב' פרושים הם, ואין לנו הכרעה ביניהם ודעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד וכו', ולכן גם מצינים המפרשים שזו היא דרכו של רש"י במקומות רבים, דדרכו מבוארת לפי הסבר זה ואכן ב' פרושים לאותו ענין היו לו כפי ששמע ללא הכרע. ודו"ק.

אלא דמ"מ מה שנוכל לומר על שיטת דברי רש"י ופירושו לא נוכל בזה לתרץ את דברי הרב ברטנורא, שכן אע"פ שבתרומות פי"א מ"ה פירש: "המורסן של תרומה והן סובין הגסין, וכן בחלה והרב ברטנורא אע"פ שבפ"ב מ"ו פירש "וסובן הוא הדק, מורסן הוא הגס". עכ"ל. משמע דס"ל דהמורסן גס יותר מהסובין, אפילו הכי פירש במשנה דשבת פ"ז מ"ד: "וסובן, קליפת החיטים הנושרת מחמת הכתישה, ומורסנן, הנשאר בנפה, ורמב"ם פירש איפכא דמורסן הוא עבה וגרוע מסובין" עכ"ל, הרי להדיא דסותר פירושו בשבת דחלק על

הרמב"ם והעתיק לשון רש"י בשבת כמבואר, וסתר גם למה שפרש איהו גופיה במסכת חלה ומסכת תרומות ושיטתו צריכה ביאור, דאין לישיב שיטתו כמו שכתבנו על פרוש רש"י, ובדוחק י"ל דבשבת סמך על מש"כ רש"י בשבת בפרוש משנה זו דפ"ז משנה ד' ולכן סמך על מש"כ רש"י בשבת דף ע"א ע"ב, אך במסכת חלה ותרומות שהם מסדר זרעים שאין שם פרוש רש"י לכן סמך שם על המפרש העיקרי של המשנה שהוא הרמב"ם וכך יצא דב' מקומות אלו סותרים בפרושם זל"ז וצ"ע.

והתוס' רע"ק איגר בתרומות שם הביא את דברי האליה רבה שתירץ את שיטת הר"ב בזה, דמשו"ה בשבת פי' דהסובין הם הגסין משום דבמשנה נאמר שגם הסובין וגם המורסן מצטרפים זה עם זה, ולהכי כיון דמתני' דשבת נקטה לשון "סובין" ואח"כ "ומורסן", א"כ אי הו"א דהסובין הוא הקליפה הדקה א"כ סדר ענין המשנה קשה, דהא אי סובין הדקין אין מצטרפין א"כ מדוע צריך אח"כ להמשיך ולשנות דאף המורסן העבה אינו מצטרף, הלא כל שכן הוא דילפינן לה מסובין, ואף דאפשר לתרץ בדוחק את לשון המשנה בזה ולומר ד"לא זו אף זו קתני" לא רצה הר"ב למימר הכי, ולפיכך פירש את מתני' דשבת כענינה דסובין הוא הגס והמורסן הוא הדק והשתא אתי שפיר דמעיקרא קאמרה מתני' דהסובין העב אין מצטרף ואח"כ ממשיכה לחדש דלא רק הסובין אלא אף המורסן הדק אין מצטרף.

אך במשנה בחלה דהתם קתני דהסובין והמורסן מצטרפים לשיעור חלה וקתני סובין קודם למורסן, דהשתא אי נימא דהסובין הם העב א"כ קשה סדר המשנה, דאם קמ"ל מתני' דהסובין העב מצטרפין לשיעור חלה אמאי קא מהדר למיתני דאף המורסן הדק מצטרף לשיעור חלה הלא כל שכן הוא דילפינן לה מסובין העב המצטרף, ואף שהיה שייך גם כאן לתרץ שאלה זו באופן של "לא זו אף זו קתני" לא רצה הר"ב להדחק בכך ומשו"ה פי' דהסובין הוא הדק והשתא את"ש דמעיקרא אשמועינן דהסובין הדק מצטרפין לשיעור חלה, ואח"כ חוזרים אנו לחדש דלא רק הסובין הדק מצטרפין לשיעור חלה אלא גם המורסן העב מצטרף וזה החידוש ועש"ב . [ומתני' דתרומות נבארה כיצד ענינה מורה דהסובין הוא הדק].

ואכתי קשה לדחוק כ"ז בדברי הברטנורא דסו"ס אף שבסדר דברי המשנה מתבאר כל ענין על מקומו מ"מ כלפי המציאות קשה מה למסקנה סובן

ומה מורסן אליבא דהר"ב, ומדוע לא נדחק הוא במקום אחד ב"לא זו אף זו קתני" ובלבד שיפרש את המציאות של סובן ומורסן באופן החלטי וברור לאורך כל הדרך, ויתכן דאף להרב ברטנורא מספקא ליה כדמספקא ליה לרש"י ונסמך הוא נמי על ב' פירושי רבותיו שציין בב' המקומות הנ"ל וה"נ המשיך הוא להיות פרשן המשנה ולא מכריע ולא רצה להכריע בין ב' פירושים אלה וכדי לציין דב' פירושים לפנינו לא רצה הוא לכתוב את ב' הפרושים בכל משנה ומשנה בחלה שבת ותרומות כדי לא להכביד על המעיין וכדו' אלא פירש כדברי האליה רבה כל משנה ומשנה בפשטות המורה סדר לשונה ואה"נ הבוחר יבחר ודוחק ודו"ק וצ"ע.

אלא דאפילו למסקנה עלינו לציין פירוש רבותיו דרש"י דסובין הוא הגס והמורסן הוא הדק וכל הנך מפרשים שנמשכו אחר פרוש זה, דלכאורה פשטות המשנה בתרומות הנ"ל בפרק י"א משנה ה' סותרת לדבריהם, שכן שנינו התם: "גרעיני תרומה, בזמן שהוא מכנסן אסורות [דדעתו עליהם לאכילה ולא הפקירן] ואם השליכן מותרות [דלאו שם אוכל עליהם] וכן עצמות הקדשים בזמן שהוא מכנסן אסורין ואם השליכן מותרין, המורסן מותר [לזרים דלאו שם תרומה עליה דכיון דגס הוא אין שם אוכל עליו] סובין, של חדשות אסורות ושל ישנות מותרות [הר"ב פי' דחדשות אין נטחנות וסובין נשארות מעורבות בקמח הנאכל ואסורות אותו משא"כ ישנות דנטחנות היטב ולא נשאר בקמח הנטחן סובין וע"ש במפרשים] עכ"ד המשנה המחלקת להדיא בין המורסן לסובין כמשנ"ת.

והשתא לפי הסוברים דהמורסן הוא הגס מהסובין מובן מדוע במורסן היה פשיטא למשנה שהוא מותר לזרים בכל אופן ואין שום צד ואופן שהוא יהא נאסר משום תרומה ויהא שם אוכל עליו, משא"כ בסובין כבר נכנסו בהם לחילוקים, אך להנך דס"ל דהמורסן הוא הדק והסובין הוא העב יקשה מה ראתה המשנה במורסן הדק להקל כ"כ ולהתירו בכל אופן ואילו בסובין העב חילקה בין חדשות לישנות הלא דוקא בעבה צריך להחמיר בכל אופן ולא לחלק ולא בחלק הדק וצ"ע.

ב. עיסת הכלבים

ובעומדינו בענינא דפסול מורסן לחלה, מחויבים אנו להזכיר את סוגית עיסת הכלבים דשייכא להכא, והכי איתא במשנה: (פ"א מ"ח): "עיסת

הכלבים, בזמן שהרועים אוכלים ממנה חיבת בחלה ומערבין בה ומשתתפין בה ומברכין עליה ומזמנין עליה ונעשית ביו"ט ויוצא בה אדם ידי חובתו בפסח, ואם אין הרועים אוכלין ממנה אינה חיבת בחלה ואין מערבין בה ואין משתתפין בה ואין מברכין עליה ואין מזמנין עליה ואינה נעשית ביו"ט ואין אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח". ע"כ.

ובירושלמי (פ"א ה"ה דף ח' ע"ב) איתא ג' שיטות בביאור היא מילתא, והכי תניא התם: "איזהו עיסת הכלבים, ר' שמעון בן לקיש אומר כל שעירב בה מורסן [כלומר בזה היא ניכרת שיש בה תערובת מורסן ואינה עשויה כשאר עיסות בלא מורסן – פנ"מ, וממשיך רשב"ל ומביא ראיתו שכן:] מתניתא אמר, בזמן שהרועים אוכלין ממנה, פעמים שאין הרועים אוכלין ממנה [בזמן שהרועים אוכלין ממנה משמע שפעמים אין הרועים אוכלין ממנה מפני שיש בה תערובת מורסן הרבה – פנ"מ].

רבי יוחנן אמר כל שעשאה כעבין [דלר' יוחנן בעי שתהא צורתה מוכחת עליה שלאדם עומדת כעשאה כעבין] ותני כן [בתוספתא ס"ק] עשאה כעבין חיבת עשאה למודין פטורה. רבי בא בשם שמואל רבי אמר בשם רבי חייה כלבא – אפילו עשאה קלוסקין [ופנ"מ גרס גלוסקין ופי' יפה ומקשינן:] "והא תנינן אם אין הרועין אוכלין ממנה. [ואם עשאה גלוסקא יפה אמאי אין אוכלין – פנ"מ] תפתר שעשאה משעה ראשונה שלא יאכלו הרועים ממנה, [כלומר וה"ק ואם בתחילה עשאה לשם הכלבים בלבד ושלא יאכלו הרועים ממנה לעולם פטורה ואפי' בשעשאה גלוסקא יפה, דעריסותיכם כתיב הנעשית לאכילת אדם אבל אם לא נעשית אלא לאכילת בהמה וחיה בלבד פטורה – פנ"מ] ע"כ.

והרמב"ם [פ"ו מהל' ביכורים הל' ח'] פסק דין זה בזה"ל: "העושה עיסה להאכיל הפת שלה לבהמה או לחיה – פטורה. עיסת הכלבים, בזמן שהרועים אוכלים ממנה חיבת בחלה". וכתב הכסף משנה בביאור דעת הרמב"ם דפסק כר' בא דאפילו עשאה גלוסקין, דאפילו עשה עיסה שלימה ללא שום חיסרון וגריעות כל שנתכוין שלא תעמוד לאכילת אדם פטורה, והוסיף ע"ז ז"ל: "שכך משמע ממה שכתב לעיל בסמך העושה עיסה לבהמה ולחיה פטורה. וכתב (סוף הל' י"ב) שאין חיבת אלא עיסה שסופה לאפות לחם למאכל אדם, ומפני שעיסת הכלבים דרך הרועים לפעמים לאכול ממנה כלומר שדרך אותם רועים לאכול מאותה עיסה או שאפאה על דעת כן, נקרא לחם העשוי למאכל אדם וחייב, וכתב הר"י

קורקוס ז"ל דמש"ה לא סיים רבינו "ואם אין הרועים אוכלים ממנה פטורה כדמסיים במתניתין לפי שכבר כתבו לעיל העושה עיסה לבהמה ולחיה" וכו'. עכ"ל הכס"מ.

ובביאור דבריו דהכס"מ ומהר"י קורקוס בביאור דעת הרמב"ם, נראה בהקדים הרחבת ביאור דעת ושיטת ר' בא בירושלמי, דהנה כל יסוד דברי ר' בא שפטור וחיוב חלה בנוי ועומד על כונת האדם האופה לאיזה צורך הוא מייעד חלה זו שכעת הוא אופה, נסתר לכאורה מדברי המשנה, שהרי המשנה לא הזכירה דבר מענין דעת האדם האופה את החלה וכוונותיו, אלא רק אמרה "בזמן שהרועים אוכלים ממנה ובזמן שאין הרועים אוכלים ממנה", משמע דרק במעשה אכילת הרועים תליא מילתא, וכבר הרגיש הירושלמי בקושיא זו במה שהקשה על דעת ר' בא "והא תנינן אם אין הרועים אוכלין ממנה" דע"ז תירץ "תיפתר שעשאה משעה ראשונה שלא יאכלו הרועים ממנה".

והשתא כשנצרף את תירוצו של הירושלמי ונשלבנו בתוך לשון המשנה אליבא דר' בא יצא לנו כך: א. כל העושה עיסה לאכילת אדם פשיטא דחיבת בחלה. ב. כל העושה עיסה ומטרתו שתעמוד לאכילת כלבים, אפילו עשאה גלוסקא יפה פטורה היא מן החלה משום החיסרון במהות עשיה זו שלא נעשתה לאדם, ויסוד דרשא זו יתכן דילפינן מדרשא ד"עריסותיכם" ולא עיסת הכלבים, ודין זה נתבאר לע"ע רק בירושלמי לדעת ר' בא ולא במשנה. ג. עיסה שנעשתה לשם כלבים ובאו אנשים ואכלו ממנה, השתא אתינן לבאר מתני' אליבא דר' בא בירושלמי, וקמ"ל מתני' דאפילו שעשה עיסה זו לשם כלבים, מ"מ כיון שהרועים אוכלים ממנה, הרי נתברר למפרע שמהות שימוש עיסה זו לא יועד מעיקרא אך ורק לכלבים אלא גם לאכילת בנ"א ורועים, וממילא מעשה זה מוכיח שכבר אין על עיסה זו חיסרון גמור של "עיסת הכלבים" לגמרי, אלא מעשה אכילת הרועים מכניסה לגדר "עיסת כלבים ואדם" ובכה"ג שפיר תתחייב בחלה אף לדעת ר' בא.

והשתא אתי שפיר לשון הרמב"ם הבא על נכון, דלהכי מעיקרא כתב את הדין הראשון היוצא מדברי ר' בא והוא: "העושה עיסה להאכיל הפת שלה לבהמה, או לחיה – פטורה", כיון שחלה זו לא יועדה לאכילת אדם, "ועריסותיכם" כתיב, ולא עיסת הכלבים, אלא שאח"כ הוסיף הרמב"ם להשמיענו דין נוסף, שאפילו "עיסת הכלבים" דהיינו שנאפתה מעיקרא לשם כלבים, מ"מ "בזמן שהרועים אוכלים ממנה – חייבת בחלה", דאכילת הרועים נותנת ע"ז

מעיקרא שם לחם, שנאפה ג"כ לשם אדם, ושפיר יש להביא כאן את לשון הרמב"ם שם בסוף הל' י"ב שכתב: "שאין חייבת בחלה אלא עיסה שסופה להאפות לחם למאכל אדם". ומיניה מוכח דכל שיש בעיסה זו צד ואופן לבסוף של אכילת אדם כבר דין חלה המחויב בחלה איכא על עיסה זו אף לדעת ר' בא, וזה השמיענו הרמב"ם בבבא השניה בדבריו, [ויתכן דנקט עיסת הכלבים לדוגמא בעלמא שרק היה מצוי בזמנם שהרועים אוכלים מעיסת כלביהם לכן נקטוהו בלשון זו אבל פשיטא דאה"נ דילפינן מהכא לכל העיסות שנעשו לבהמות וגם לאדם באיזה אופן שיהיה שהם יהיו חייבות בחלה].

ולפי ביאור זה נוכל להסיר תמיהה קלה מדברי הכס"מ הנ"ל בביאר דעת הרמב"ם, שהרי כתב הכס"מ דבהלכה ח' פסק הוא כר' בא וכשיטתו בלבד, והמעייין בהשקפה ראשונה על לשון הרמב"ם הדברים נראים לו כתמוהים, דאף דתחילת לשונו דבעושה העיסה להאכיל לבהמה וחיה פטורה מורה על שיטת ר' בא, הלא המשך לשונו שכתב דעיסת הכלבים בזמן שהרועים אוכלים ממנה מזכירה יותר את שיטת רשב"ל דבעירב בה מורסן מיירי וזה החילוק אם יכולה להאכל לרועים אפי' עם מורסנה או שיש בה כ"כ הרבה מורסן עד שאינה נאכלת אפי' לרועים, וא"כ מדוע כתב הכס"מ דהרמב"ם פסק כר' בא בלבד ולא כר' בא וכדברי רשב"ל וכב' השיטות וכל אחת עם הדין הנפרד שהוציאה להלכה בשיטתה בביאור הירושלמי.

ולפי מה שנתבאר ניחא דעפ"י שילוב דברי הירושלמי "תיפתר שעשאה משעה ראשונה שלא יאכלו הרועים ממנה" ושילוב דברי ושיטת ר' בא בלשון המשנה נפקא לן דכל דברי הרמב"ם אליבא דשיטת ר' בא קיימי דאף הוא יודה שעיסת כלבים כל שלבסוף אוכלים ממנה הבנ"א הרי שתחילת יצירתה היתה לשניהם ולפיכך חייבת היא בחלה דחלק ממנה הרי מיועד לאכילת אדם ולכך הוסיף הרמב"ם ללשון "עיסת הכלבים בזמן שהרועים אוכלים ממנה" וכו' אחר דינא דעיסת הכלבים להשמיענו הא ודו"ק.

ומובן השתא יותר מש"כ הכס"מ בשם מהר"י קורקוס שלפיכך העתיק הרמב"ם רק לתחילת לשון משנתינו ולא לכל המשנה, דלפי משנ"ת נצרכה תחילת המשנה לבאר לנו כך יותר את הגדר של "כלבים" דבעי שיהא לכלבים בלבד, דאה"נ המשך המשנה ד"בזמן שאין הרועים אוכלים ממנה" כלול בתחילת דברי

הרמב"ם במש"כ דהעושה עיסת לבהמה וחיה פטורה אליבא דשיטת ר' בא וכמשנ"ת.

ואף שלפי ביאור זה לא מצינו מקור בדברי הרמב"ם לכך שהעושה עיסה שאינה ראויה לאכילת אדם [מחמת שמעורב בה מורסן רב וכדו'] דפסולה עיסה זו לחלה, מ"מ מדיוקא דהך דינא אפשר דנשמענה, דאם עיסת כלבים שראויה וטובה לאכילת אדם לא פסלונה לחלה אלא מחמת שהיא נועדה מתחילת אפייתה לכלבים, כל שכן וק"ו דעיסה שאין ראויה אפילו לאכילת אדם שתפסל לחלה אפילו שלא יעדה מתחילתה לאכילת כלבים דלאו שם "עיסה" עליה כלל. והאמת שעל זה שייך לומר את לשון הרמב"ם שם בסוף הל' י"ב דמש"כ "שאין חיבת בחלה אלא עיסה שסופה להאפות לחם למאכל אדם" נשמע שכל שלא תהא ראויה למאכל אדם אחר אפייתה תיפסל לחלה, ונמצא דס"ל כהדין שיוצא מדברי ר"ש בן לקיש בדינא דעיסת הכלבים להלכה, אלא שלא הכניסו כאן בעיסת הכלבים אלא מודה ליסוד ההלכה היוצאת מדינו ולא מטעמיה ודו"ק.

ונציין רק דהשו"ע בסי' ש"ל פסק להדיא כב' שיטות הירושלמי הנ"ל, שהם ר' יוחנן ור' בא, דלכך פסק בהל' ח': "העושה עיסה לבהמה וחיה – פטורה", ואח"כ בהל' ט' פסק: "עיסת הכלבים בזמן שהרועים אוכלים ממנה חיבת ואם לא פטורה, ודוקא שניכר בה שהיא לכלבים כגון שאינה ערוכה ועשויה כצורת לחם, הא לא הכי חיבת". דמדבריו מבואר להדיא דמלבד דפסק כר' בא פסק נמי כר' יוחנן, ומשמע מחיבור ב' הדעות דס"ל דלכלבים היתה צורת עיסה מיוחדת וידועה, דלפיכך בכל עשה עיסה לבהמה וחיה אסר אע"פ שאין ידוע מצורתו החיצונית למה ייעודו, וזה כיסוד ההלכה היוצאת מדברי בא דבתר מחשבת האופה אזלינן, אלא דבכלבים לא בעינן להכי כיון דאפשר עפ"י דברי ר' יוחנן לידע את ייעוד העיסה עפ"י צורתה החיצונית ולפיכך צורתה תקבע את גדרה ואעפ"כ אם הרועים אוכלים מעיסה שניכר שהיא לכלבים היא חייבת כיון דסו"ס אכילתו מוכיחה שייעוד הלחם לא לכלבים לבד הוא אלא גם לאכילת אדם ורועים ודו"ק.

ג. טעמא דסיפא - דעת הרשב"א

והנהגה בהא דתני בסיפא דמתני': "ניטל מורסנן מתוכן וחזר לתוכן הרי אלו פטורין". פי' המפרשים משום דאין דרך עיסה בכך. ובטעמא דמילתא מצינו כמה שיטות בקמאי:

א. הרשב"א בפסקי חלה כתב [גבי עיסת הכלבים עמ' י'] בזה"ל: "אבל בירושלמי פרשו עוד בזמן שאין הרועים אוכלין ממנה כל שעירב בה מורסן, כלומר, דפעמים מערבין בה כל כך שאינה ראויה לרועים. אבל אי אפשר לפרש אפילו לדברי הירושלמי שכל שיש בה מורסן אינה חיבת בחלה שהרי שנינו חמשת רבעים קמח חיבין בחלה הן ושארן וסובין ומורסן". עכ"ל. ולהשלמת הענין נוסף את דברי הרשב"א שם לענין צירוף מורסן [אע"פ שהם דברים המוסכמים לכל הראשונים והפוסקים, נביאם משמו, דבשיטתו עסקינן] וז"ל: "הן ושארן וסובין ומורסן חיבין, כלומר שהכל מצורף לשיעור חמשת הרבעין כל שלא ניטלו מתוכן, ופי' הירושלמי (פ"ב הל"ג) אמר ר' יוחנן דרך עיסה שנו כל שלא ניטל מורסן מתוכן זו דרך עיסה, ואמרו בפסק כלל גדול (שם ע"ו ע"ב) שכן עני אוכל פתו עיסה בלוסה, אבל ניטל מורסן וחזר לתוכן אין זו דרך עיסה. ומיהו דוקא להצטרף הוא שאין מורסן וסובין מצטרפין לחמשת רבעים אחר שניטלו מהם, אבל יש בלא הן חמשה רבעים חיבין ובלבד שיהא ראוי לאכילה כל שכיוצא בהן אוכלין אפילו הרועים שזו הוא עיסת הכלבים שהרועים אוכלים ממנה". עכ"ל הרשב"א.

ומבואר מדבריו דהכי יליף למתני', שכל החילוק בין משנתינו לעיסת הכלבים תליה בכמות המורסן שנתן הוא לעשותה עיסה, שלכן אם נתן כמות מעטה של מורסן לעיסה שפיר מצטרף האי מורסן אפילו להיות חלק מהה' רבעים דחלה לאותה עיסה, משום שגם בעיסת הכלבים בזמן שהרועים אוכלים ממנה מיירי שנתן מורסן בכמות מיעוטה, [ולישנא ד"נתן" מורסן אינה מדויקת כאן משום דאירינן בד"כ על המורסן השייך לאותה עיסה שבד"כ הוא לא נמצא בה מטבעו בכמות מרובה, וכך מדויק לשון מתני' "שארן סובין ומורסן" או "ומורסן" ומשמע המורסן דידה השייך ומורכב באותה עיסה גופא שטחנה ולא שהביאו מבחוץ אלא דדיינינן הכי לכל מקרה אפי' אי יתנו מבחוץ לאותה עיסה ודו"ק]. וא"כ ממילא כיון דכל צירוף המורסן הוא דוקא באופן שהוא חלק מהה' רבעים ומצטרף הוא להשלים העיסה משו"ה כשלא ניטל המורסן מהעיסה שם "עיסה" עליה, אף דהויא עיסה גרועה ובלוסה, מ"מ הא אכתי עיסה נקראת עם מורסנה שבתוכה, ומשו"ה מצטרף מורסנה לה' רבעים דידה להיות חלק מאותה עיסה אף שהוא בפ"ע לא נאכל, משום שהוא מתבטל ומרכיב את שם "העיסה" שכאן אע"פ שהיא עיסה גרועה, אך באופן שכבר ניטל המורסן מאותה עיסה ושוב הוא עומד בפ"ע, דהשתא על העיסה הנפרדת שם עיסה טובה איכא עלה,

[אם יש בה כשיעור], וא"כ באופן שחסר ה' רבעים לשיעור חלה ויבוא אותו מורסן להצטרף לשיעור חלה, אז הוא כבר לא יוכל להצטרף משום שאז צריך עליו בנפרד שיהא עליו שם "עיסה", וכיון שאין שום אפשרות לאכול מורסן לבדו ואין עליו שם עיסה שפיר הוא אינו מצטרף, דרק בעודו מעורב עם העיסה שם "עיסה" עליה בזכות העיסה שהוא מעורב בה, וזה הפשט במ"ש "אין זו דרך עיסה", דבמורסן לבדו החוזר ובא להצטרף ליכא עליה אפי' שם עיסה גרועה.

והשתא רק נוסף ביאור דאם לפי מה שדייקנו בתוך דברינו מלשון "סובן ומורסן" דמתני' קמ"ל דרק סובן ומורסן של העיסה עצמה מצטרף, וקמ"ל הכא ב' דברים: א. שאם המורסן הוא מבחוץ והוא לא היה מעולם חלק מאותה עיסה שהוא לא מצטרף להיות חלק מאותם ה' רבעים, וכדתנא ניטל מורסן מתוכן וחזר לתוכן הרי אלו פטורין. ב. דכיון דהמורסן הוא רק מרכיב חלקי בעיסה ואינו נמצא בה בעיסה בכמות מרובה, משמע דרק באותה כמות מהני צירוף המורסן לחלה, אך בכמות מרובה שאין זה כמותו הטבעית בעיסה לא יצטרף, וא"כ לפי פירוש זה של הרשב"א בטעמא דמתני' דעיסת הכלבים היה מקום לשאול מדוע שנינו משנה זו לידע שמורסן בכמות מרובה עד שאינו נאכל פטור מחלה כדפירש הלא מדיוקא דמתני' שמעינן לה דב"מורסן" של אותה עיסה דוקא מיירי וכמשנ"ת.

ויש לתרץ זאת בכמה אנפי: א. משום דהיה מקום לומר דלשון "מורסן" דהעיסה עצמה לא בא אלא לחדש רק את החדוש הראשון ולאפוקי ממורסן שהוציא והחזיר, אך לא לאפוקי כמות מרובה, וממתני' דעיסת הכלבים דשמעינן שכמות מרובה פוסלת ידעינן לדייק זאת נמי ממתני' דמורסן דאותה עיסה דוקא קאמרי דמצטרף לחלה. ב. דאי מדיוקא דמתני' לבד הוה שמעינן לה, לא היינו יודעים את הגבול באיזה כמות מרובה פוסל המורסן את החלה ומתי לא, וקמ"ל מתני' דעיסת הכלבים, שבאה כהשלמה למתני' זו, דרק כמות מרובה שאין נאכלת העיסה ע"י מורסן זה אז פוסל המורסן בכמותו ולא פחות מכך. ג. כעין מש"כ, רק מכיון אחר, דלכאורה אי דייקנן ממתני' דידן "מורסן" למעוטי כל מורסן שאינו בא בכמותו הטבעית השייכת לאותה עיסה, הו"א דכל כמות מורסן מרובה העולה על הכמות הטבעית תפסול את החלה, וקמ"ל דלא כל כמות מרובה פוסלת, אלא דוקא כמות מרובה הגורמת לעיסה שלא תאכל אפי' ע"י רועים מחמת כמות המורסן שבה, הא כל שנאכלת שפיר מצרפינן כמות מורסן זו לחלה ודו"ק.

ד. הפירוש השני ברשב"א

ה. והוסיף הרשב"א שם וכתב ז"ל: "אי נמי יש לפרש שערב בתוכה מורסן לאחר שניטל מתוכה, לפי שאין דרך בני אדם ואפילו העני לעשות כך וכדתנן. "ניטל מורסנן מתוכן וחזר לתוכן הרי אלו פטורין". עכ"ל שם בפסקי חלה.

ומבואר מדבריו אלו שמבאר הוא את ב' המשניות [ושיטת ר"ל בירושלמי במתני' דעיסת הכלבים], דהא דאמרינן דעיסת הכלבים אין מצטרפת לחלה בזמן שאין אוכלים ממנה אע"פ דחזינן במתני' דמורסן מצטרף עם העיסה, מיירי בעיסת הכלבים דהצטרף בה המורסן באופן הפוסל צירופו לחלה והוא ע"י שיצא מתוך העיסה וחזר לתוכה, דבכה"ג לכו"ע אין מצטרף, ומשו"ה נמי פסלינן ליה בעיסת הכלבים.

ולכאורה יש להבין לשיטה זו [שהובאה ג"כ במאירי בשם "א], דאם הפסול בעיסה זו הוא במורסן שהצטרף לתוכה לאחר שיצא ממנה, הלא במשנה מבואר שפסול זה הוא רק לדין "צירוף", שבכה"ג אין המורסן מצטרף לשיעור חלה, וא"כ מדוע ר"ל שנה את הפסול בירושלמי דעיסת הכלבים לפי"ז בלשון של "בזמן שאין הרועים אוכלים ממנה" דמשמע דבפסולא דאכילה תליא מילתא, תיפוק ליה משום דאין זו חלה בכל אופן מדינא דמתני' ואפי' יאכלו ממנה הרועים.

וצריך לומר דאה"נ ב' פסולים נפרדים יש כאן, הפסול של צירוף המבואר במתני', והוא שייך רק כאשר אין ה' רבעים ללא צירוף המורסן, דאז שפיר דיינינן אי מצטרף המורסן לחלה או לא, וע"ז קאמרי במתני' דבנטל מורסנן מתוכן וחזר לתוכן דאין הוא מצטרף, אבל הכא לא דיינינן על פרט זה, כיון דצ"ל דיש כשיעור מלבד שיעור המורסן, ודקאמר ר"ל דאפי' אחר שיש שיעור עיסה יכול צירוף המורסן שאח"כ לפסול את העיסה, וזה מתי שאין הרועים אוכלים ממנו, דכיון שהוא לא נאכל אין על זה שם עיסה, דבעינן שתהא העיסה נאכלת לכל אדם, ולכן באופן שהוציא את המורסן והחזיר ואין העיסה נאכלת ע"י החזרת המורסן בכה"ג פסלינן לעיסה זו משום דאפילו "אין הרועים אוכלים אותה".

אלא דהשתא קשה דסו"ס אם הפסול לשיטה זו בהחזרת המורסן משום שעיסה זו אינה יכולה להאכל עם צירוף המורסן דידה, א"כ מדוע צריך להעמידה דוקא באופן שהוא נוטל ממנה את המורסן והחזיר, אף בלא החזיר נמי, כל

שכמות המורסן שנתן בה או שהיה בה גורם לה לא להאכל מחמתו שפיר נפסלת עיסה זו מחלה, ומה השייכות שבין נטילת והחזרת המורסן לכך שעיסה זו לא תאכל מחמתו, וכי ע"י שנטל והחזיר גרע משהו במורסן עצמו, ועירוב פרשיות יש כאן, דהלא לפי פרושו הראשון של הרשב"א כל דבר עומד על מתכונתו דצירוף המורסן והחזרתו לדין צירוף חלה שייך, ודין מורסן הנאכל בעיסתו לכמות המורסן שנתן שייכת, אך לשיטה זו הדברים צ"ע.

ורק לפי דברי הרוקח אפשר ליישב את הדברים, דמייתי הרוקח דעל ידי שמוציא הוא את המורסן מן העיסה שהוא היה מעורב בה, מתקשה המורסן ושוב הוא נעשה אינו ראוי לאכילה. והשתא את"ש אמאי מוקמינן לפסולא דמתני' דעיסת הכלבים לשיטה זו בהחזיר המורסן, כיון דהחזרתו היא הגורמת לו שיהא נפסל לאכילת אדם ע"י מעשה זה, והיא הגורמת לכך שהוא יהא "אין הרועים אוכלים ממנה".

אלא דלפי"ז נצטרך לומר דכל פירושא דהסיפא של "ניטל מורסן לתוכן וחזר לתוכן" לאו לדין צירוף מיירי וכמש"כ הרשב"א וכן רבים, דאה"נ בין יהא בעיסה שיעור מבלעדי המורסן בין לא יהא בה שיעור לא איירינן הכא לדין פסול העיסה מחלה מדין שיעור ה' רבעים וצירוף, אלא מדין שעיסה זו כבר אינה נאכלת בכה"ג. וקצת דוחק שפירוש זה יחלוק על כל הראשונים בביאור סיפא דמתני' הנ"ל. מיהו אינו מוכרח דסו"ס י"ל דאף לדברי הרוקח הנ"ל מיירי סיפא בדין צירוף, והכי קאמר, דמורסן המעורב בעיסתו שפיר יש שם עיסה עליה, אלא דהוא "עיסה בלוסה", אלא שע"י שמפריד אותו מהעיסה והוא מתקשה, לכן לא יחזור להצטרף עמה, דכיון שהוא מתקשה אינו נאכל בפ"ע בשום אופן, ולכן אין עליו בנפרד שם חלה, אפילו חלה גרועה, וכמו שביארנו סברת מתני' בדברי הרשב"א. והרוקח ביאר יותר למעשה מדוע במציאות המורסן כשהוא בפ"ע הוא לא יצטרף לשיעור חלה, דאה"נ הוא כשיטת כל הראשונים.

[ההמשך בגלון הבא בס"ד]